

Прегледни рад

УДК 398.3:615.89(497.11)

ГЕМ 74/2 (2010), 133–176

Драгољуб Златковић

ТРАДИЦИОНАЛНА МЕДИЦИНА ПИРОТА И ОКОЛИНЕ

Апстракт: Традиционална медицина користи колективно искуство и магијску праксу, болесника посматра и лечи као целину, а лековита средства тражи и налази око себе. Упркос великим ограничењима она је успела да кроз векове и миленијуме штити здравље становништва. У њеном искуству вероватно се може наћи много тога што ће моћи да исправи и допуни савремену медицину. Традиционалну народну медицину пиротског краја и суседних области истраживао сам у периоду 1965–2007. године. То је период велике миграције сеоског становништва у градове, готово после 1970. године, тако да су села, највише она која су далеко од комуникација, готово сасвим опустела. У оквиру тога простора највише сам истраживао Стару планину и предност давао оним селима која су дуго била изван комуникација па су најмање примала утицаје са стране кроз векове и у новије време. У уводном делу, низањем забележених примера, говорим о вредновању здравља, о васпитању за очување здравља, о односу према болести и болеснику и о народним лекарима. Затим говорим о средствима за лечење, о поступцима при лечењу и о магијској пракси као паралелном лечењу. На крају дајем називе болести, њихово лечење, а понегде и примере описа болести, а поредак појмова према азбучном редоследу сам применио свуда где је то било могуће како бих олакшао прегледност.

Кључне речи: *самопомоћ, хитност, пољуљана нада, магија речи*

Увод

Здравље је срећа. Људи из народа се поносе здрављем; оно се ужива, ако га има, чак и у патњи и беди, и основа је и за личну и за породичну срећу

(*Ја¹ сам билá² здрава ко челик. Д-Гу.³ Никад се несъм5⁴ изгорíла. Ни мýж ми се никад неје озрèбал или посéкал. Сећíру како однесе, текá донесé. БЧ, Брц. Мíка Бóтин, гáзда, рáзуман човéк, како се облечé úјутро текá је и до úвечер. Тóпло, лáдно, увек úсто. Па кáже: Ви се опљéшитите голé и мóра да ви боли! Д-Бћ. Не умíра ми се, жíви ми се. И веч замíшљам: свáко мóра да умре, па и ја. Несъм врзана у бñичу́ за смрт. Осéћам се да сам здрава и чíста женá, не сáмо по педантéрију, нéго што су билé мојé менструáције тáчно трíјес дñна плус чéтри, све догóд сам имáла. Здрáва менструáција, и без óдлив се заврши́ла. Никад óдлив несъм имáла. Никад несъм имáла ни рáне, крáсте, чíреви. Имам сáмо реуму. Гос. Здрáва сам úвек билá. Сáмо сам оперисáла слéпо црéво, и са ме боли у клк. Стим у лáдно увек, а кúнем се свáку дрýгу или трéћу вéчер. Изв. Нејé ме млóго нíшта болéло у млáди дни, али пóсле свáкоје пропатí. Да ли ме лéкове чувају, да ли ме Бог чува?! Рг).*

Најчешће се чује пословица: *Прво здравје на пóсле све*. У добро организованим домаћинствима васпитање за здравље почиње од раног детињства уз игру и рад, у току одмора, у путу, уз огњиште и у свакој прилици. Саветује се неговање врлина и стицање добрих навика за рад, одмарање, спавање, јело и пиће; стицање хигијенских навика; љубав према ближњима и другима; умереност у свему; реалан однос према смрти; избегавање мржње, бриге, страха и дају се упутства за самопомоћ и помоћ другима при повреди и у болести. У таквим домаћинствима обликује се здрава и зрела личност, способна да води рачуна о себи и о другима. Ипак, већина становништва није много марила за хигијену и није стицала довољно добро здравствено васпитање, па је увек било глиста, вашака, бува, шуге; запуштених рана и прелома; брзих смрти од лако излечивих повреда и болести, и честих зараза. Нарочито је уочљива хигијенска запуштеност великих сточарских домаћинстава у сточарским селима. Ево неколико примера који говоре о хигијенским навикама становништва: *Запирáње, кад постигнем. Никад ми нíшта лóше неје билó. В. П. 1929, Изв. Зíми, док смо биле мáлечће, мáти ни је купáла на две нéдеље, и тьг се преоблчéмо. А лéти се кúнемо у рекúту, па ако је лáдно чéкамо да стáне тóпло, па се тьг кúнемо и преоблáчимо. Мájћа ни је волéла да смо чíсте, кадá смо билé девојчети́ја, па кáже: – Ајде, просíпете се на бáсамацити, лько да спíте, да ви штрóката не једé! Док сам билá мáлечка, мáти ме голу́ скрóз масíра. Кад сам одрáсла, више мájка неје смејáла ни колéно да ми вíди. Дéда ми је бил млóго богáт, могьл је и Тијабару у Пíрот да кúпи, али гледáло се да се рабóти а на здравје се неје*

¹ Примери су дати у дијалекту и акцентовани су. Због уштеде у простору нисам дао тумачење непознатих речи, које иначе објашњава сам контекст.

² Акценат је респираторни и означено је само његово место. А полуглас (љ), и гласови Р и Л, када су под акцентом, маснији су.

³ Подаци о казивачу уз дати пример, због економичнијег коришћења простора, најчешће су сведени на симбол којим је означено место његовог рођења. В. *Подаци о казивачима по општинама и селима*.

⁴ Полуглас је означен са њ.

гледáло. Гос. *Несмо се купáли.* м, 1921, Дој. *Просечém зими лед сас сећирче и пéрем дирéкно у реку́ту. Однесém мáлко жéшку воду да си, с врéме на врéме, позгрéјем рућéте. Али онó пóстрашно када су у лáдну па у жéшку воду. Изврнемо панталóнете нáпоako и измúвамо и у реку́ту, водáта да однесé што је нéчисто.* ТД.

Повреда, болест и смрт примају се различито. Они који су верни архаичном начину мишљења примају их као последицу проклетства, или као судбину, или као божју вољу, па мало што предузимају. А практичнија већина чини све што може да спасе болесника. Ево примера: *Бáба у Бериловци, рак на нос је имала, и нéје тéла да га оперише. Текá је умрéла.* Брц. *Главá ме заболé оди лóше! – Тéбе никада главá не боли, сáмо си текá кáжеш?! Јал. Ја стојим у ред у бóлницу, а до мéне седу́ две жéне, чéкају и причају си. И једнá че кáже на другúту: – Млóго нáрод помрé! А другáта че речé: – Млóго, млóго! Дооди и нам ред на бандéре да се кáчимо! Па пóсле речé: – Обрни се пољка, па поглéдај ону́ бóлну жену́ у црнину. Видé ли ћу? Знáјеш ли какъв ћу убав муж, црвén, бркáт и голém, доводеше болњáву? Када год смо зáједно доодиле, úвек смо ћи затичáле овáм. Онá бóлна, а он ћу доводи да ћу лéчи! – Знам! Знам! Какó да не знам?! – Е, на ту́ја болњáву жену́ је мýжат умрél и са ћу је довела чéрка при дóктору. Поглéде, мláда женá што је до њу у црнину, тóва њој је чéрка. Бóлни болу́ју, црвени путу́ју. Здрáвити мру, а ја и ти бóлне смо, још че си поживимо, не плаши се! Пир. Лек је за динáр, сáмо ако знáјеш који је. Пир. Муж ми кáже: – Не плаши се, жéно, нек је тоvá за динáр, за тебе че се двоји да има. Здрáвје је прво, пóсле је све. Р. С. 1938, ТД. Њу са да видиш, че те вáне стрá. Онá се на свечу́ направјила. Зимуска је зóрле жéва остáла. Зав. Сас зор смејáње. Бóлна сам. ТД. Тај ми је дéда изél гóвна; нéје дал да ме лéче. Пн. Тéла да си смрт ствóри, па стлцáла стáкло на ситно и испíла. Тéла да умре; нéје тéла да се лéчи од бóлку. Гос. Упре ме бóлка и не мóгу да спим. ТД.*

Од раног детињства сви чланови домаћинства се темељно васпитавају за самопомоћ у случају незгоде и за брзу и одговарајућу помоћ један другом. У случају незгоде свако жели да помогне и свако учини шта зна и уме. Затим неко у домаћинству, то је обично старија жена, преузима даљу бригу о болеснику на основу свога знања и искуства. У тежим случајевима тражи се у свом селу, или у неком даљем, помоћ видара, народних лекара, бáба и дéда. Народни лекари држе до свога угледа и труде се да помогну сваком невољнику. Неки од њих уживају велики углед, надалеко су познати и до њих долазе болесници и из удаљених крајева. Они траже наследнике унутар породице и родбине, настојећи да свој занáт оставе свом потомству. А када то није могуће, наследнике бирају међу стабилним, заинтересованим и даровитим особама у ужем или ширем окружењу. Дешава се да се они који не познају традиционално лечење наметну наивнима сугестијом и обманама као znalци и покушавају да зараде на туђој муци. Таквих је данас више од правих народних лекара. Дајем примере који говоре о народним лекарима: *Солунка Гóцина из Слáвињу је бајáла од кучеши сугребе.* Д-Сл. *Мојá*

баба Ми́ка Ста́нкова, на башту́ ми ма́јћа, бајала је од стра́, од о́чи и дру́го. Гос. Ми́ра Младе́нова из Чини́главци, муж њу је Љу́ба, мла́да женá, ба́је од маси́љ. Женá из Го́рњу Паскаши́ју бајала је од кли́ње. Ста́нка Аци́јина из Чини́главци, ба́је од стра́ и од заву́шиће. Чин. Сла́ва из Бе́ровицу ба́је од стра́. Да́ва од змију́ пога́нца или жа́бу што је заглáла. При. Једна́ из Мазго́ш зна́јеше да ле́чи крајни́ци с ниша́дор. Д-ДК. Је́вда од Та́скови из Покревени́к опери́ше од крајни́ци. Пок. Николи́ћ од Полица́јини из Града́шници зна́је како се ле́чи. Кр. Како у то́бош да уда́риш, поче́ше да до́бде при му́жса ми да ћи ле́чи. А он научи́л од башту́ си из Голéми Суводо́л да ле́чи ну́пак. НМл, Пир. Баба Јани́нка има́ше; побáцујеше же́не. Д-ДК. Ле́па Масалéјинска је побáцувала же́не, ама док не по́чне тре́ћи ме́сец, и по́сле не. Побáцувала је с вретéно. Ле́па Шпи́ркова је побáцувала же́не с вретéно све док не по́чне тре́ћи ме́сец и по́сле не́је смејáла, опа́сно је. Гос. Жи́ка, женá из Мали Јовановац, порађáла је же́не. МЈ. Женá из Бабу́шници, лечи́ла је од ба́бице, и помагáло је. При. Сéва Та́линска је помагáла при порођај. При.

Средства за лечење

Лечи се оним што је у датој ситуацији при руци, а понешто се држи у кућној апотеци, за *не-дај Бóже*. Део те апотеке су и биљке засађене у врту. Неволници траже лек свуда и у свакој прилици, па се укупно искуство о лечењу и лековима веома брзо шири и користи. Средства за лечење у народној медицини поделио сам на људска, животињска, биљна, на остала органска, на неорганска и на њихове комбинације.

Људског порекла су мајчино млеко, мокраћа, сперма, менструална крв, маст из увета, слина, пљувачка и измет, као и влас косе. Мајчино млеко се користи при лечењу загађеног ока. Мокраћа има ширу употребу и најбоља је када је сопствена, али може да буде и од друге особе, младе и здраве. Дечја мокраћа је најбоља, и пожељно је да је, у неким случајевима, од мушког детета. Мокраћом могу да се квасе и згњечене лековите биљке, као што су серигуза и паламида, и може да се кваси прах гљиве пухаре и траве *пра́бице* да би се појачало њихово лековито деловање. Мајка користи мокраћу своје бебе за лечење маститиса тако што кваси крпу у њој, па је затим држи уз оболелу дојку. Сперма се користи на целом старопланинском подручју као ефикасан лек против змијског уједа, као и за лечење рана које се не могу излечити на други начин (*жива рана*). Менструална крв се користи искључиво у љубавној магији и сматра се да може озбиљно да угрози здравље човека. Маст из увета лечи ранице на уснама и користи се на целом подручју као ефикасан лек. Слина се ретко користи, обично за видање опекотина, посекотина или убода. Пљувачка се користи само у случају *ру́се*, када се ижвакано

семе конопље испљује на лице болесника. Свеж човеков измет, пожељно је да је од саме особе, користио се, мада врло ретко, у лечењу опекотина, посекотина и огреботина, а код лечења чирева на кожи и *ноктојџе* користи се и данас. Влас косе се користи за *везивање* гнојних рана, брадавица и пупчане врпце код новорођенчета.

Животињског порекла су масти, млеко и млечни производи, измет и друга бројна средства. Топла и свежа говеђа балега је увек при руци ратару и сточару када се огребе, огули, посече или опече. Загрејана овчија и говеђа балега користе се у неким случајевима као облоге, коњском балегом се трезне пијанице и лечи реума, псећи измет користи се код справљања лека против заразне жутице, а прах псећег, кокошјег и мишјег измета при одвикавању пушача од пушења. У неким посебним случајевима користи се и зечја балега. Управо заклана, и још топла, распорена животиња, цела или њени делови, користи се у врло тешким случајевима. Премлаћена или угрувана особа, која има велике подливе, спасава се тако што се потпуно умота у кржаве коже тек одраних оваца, јагњади или јаради, уз евентуални додатак сирћета, а кожа управо закланог зеца ставља се преко великог убоја који је само на једном делу тела. Управо распорено пиле ставља се преко змијског уједа, а у сличним случајевима користи се и распорена мачка. Восак преноси топлоту, одржава жељену температуру и улази у састав разних мелема. Прополис и мед се користе обично за справљање мелема. Вуна са доста сере одржава стабилну температуру као облога и има лековито дејство, које се појачава ако јој се додаду кучина и беланце. У другим случајевима користи се и сува опрана вуна. Млеко и разноврсни млечни производи користе се доста често при лечењу. Магареће млеко, а ређе и млеко кобиле, користе се као добра замена за мајчино млеко. (Некувано) козје млеко је одлично средство за опоравак ослабелих и за лечење туберкулозе и других тешких болести. Најчешће се користи кравље кувано млеко; у неким случајевима се користи некувано или хладно, а у другим топло и с нешто соли. Свако млеко, а нарочито кравље, добар је лек против тровања и против затвора. Кисело млеко је лек против опекотина од ватре или сунца и повољно делује код индигестије и других стомачних проблема. Код лечења маститиса користи се заједно с ракијом, а у другим случајевима комбинује се са семеном чичка или трстике, или с белим луком, наренданим пашканатом и сирћетом. Скрама преко млека (*смѣтана*) користи се као лек у неколико случајева, а млад несољен сир, одмах по цеђењу и резању, користи се у много случајева. Парена сирна маса (*ћобѣк*), која се добија при изради качкаваља, као и сам качкаваљ, користе се при заустављању пролива. Свежа и неслана сурутка је врло погодна за јачање организма, за излечење и за опоравак од бројних болести. С много мањим ефектом користи се и кувана сурутка. Свеже размућено јаје користи се само, или у комбинацији с ракијом и сирћетом, или и с кухињском соли и биљкама које лече опекотине. Оно улази и у бројне мелеме, а у једном случају улази и у смешу од блата или хладне воде, младог несољеног сира и прополиса. Печено јаје користи се само у једном или два случаја. У не-

ким случајевима користи се беланце, најчешће у комбинацији са кухињском соли, а каткада још и са свињском масти и сирћетом, а жуманце се користи за прављење неких мелема. Од животињских масноћа највише се користи свињска маст најчешће чиста, али и испрана (*у девет воде*), или препржена, или у комбинацији, зависно од болести, са комовом ракијом, сирћетом, беланцем, кухињском соли, семеном биљака чичка или трстике, с исецканим црним луком, или се додаје млеку. А користи се, мада ретко, и сало од свиње. Лој, најчешће козји или овчији, користи се врло често, најчешће код локалног загревања у случају назеба. Козји лој, који се сматра лековитијим од овчијег, може да се комбинује с исецканим празилуком или с воском. И овчији лој се комбинује с воском у одређеним случајевима. Сматра се да се лековито дејство лоја, једног или другог, појачава, ако се стави у плави коверат па држи као облога уз груди. На високој цени су зечји лој, лој од јазавца и поготово медвеђи лој. У неким посебним случајевима користе се још и гушчија маст и маст од патке. Маслац, иначе високи концентрат млечне масти, користи се као лек, а помешан с воском користи се и за облоге. Користе се још: вода која се слије са ухваћене жабе, даждевњак, жучна кеса свиње, жучна кеса и жучни камен говечета, змијина кошуљица у води за купање детета, јеж, коњска и псећа длака, месо корњаче, младунци миша, печена сврака без главе, срце пса, струготине с кожног каиша, ујед пчеле, бубац кокошке, унутрашња опна бупца кокошке, као и свежи прах сагореле вуне, змијине кошуљице или кости.

Лековите биљке се највише користе. У етномедицини и етноветерини користи се преко 120 биљака. Тешко их је набројати све по имену, јер више нема великих травара; а њихови наследници могу да наброје само ограничен број уз отежану идентификацију. Наводим само оне које су казивачи могли јасно да именују и повежу с болестима које оне лече: барски босиљак *Mentha aquatica*, бела врба *Salix alba* и *S. nobilis* (лишће, чај), бела рада *Athemis nobilis* (чај с упрженим шећером), бели багрем *Robinia pseudoacacia* (кора), бели лук *Allium sativum* (главица; одвара и облога од листова и љуспи главица), бели пелин *Artemisia vulgaris* (чај), бели слез *Althaea officinalis* (чај, облога), бибер (у облози, са сирћетом и ракијом), бљужд *Tamus communis* (одвара), боб (зрно), боквица *Plantago major* и *Plantago lanceolata* (свежа биљка; сува биљка, лист, семе; сок свеже биљке, као чај), бор *Pinus silvestris* (смола), боровница *Vaccinium myrtillus* (цела биљка, корен, плод, као одвара и као храна), босиљак *Ocimum basilicum* (чај), вријесак (*брстџина трава*) *Saturea montana* (одвара), брест *Ulmus campestris* (чај од лишћа; одвара од младих лиснатих гранчица), брусница *Vaccinium vitis idaea* (корен, одвара), бурјан *Sambucus ebulus*, ветрогон (*бџкџ*) *Eryngium campestre* (одвара), вилино сито *Carlina acanthifolia*, винова лоза *Vitis vinifera* (лист); воће (свеже и као компот, против затвора), водопија *Cicorium intybus*, вучја јабука *Aristolochia clematitidis* (стабло с лишћем, кува се), гавез *Symphitum officinale* (цела биљка), главница кукуруза, глог *Crataegus oxyacantha* (цвет, плод), де-бела кока, дивљи ђурђевак *Poligonatum vulgare*, дивизма *Verbascum thapsus*

и *V. phlomoides*, дрен *Cornus mas* (плод), дуван *Nicotiana tabacum* (лишће, за инхалацију, пушење или облоге), дуд *Morus nigra* (користе се капљице са сирове гранчице, која се греје изнад ватре), дуња *Cydonia vulgaris* (лист, куван плод за јело, печен плод као облога), жалосна врба (одвара), жалфија *Salvia officinalis* (чај, лист као облога), зечји трн *Ononis repens* (одвара), змијино млеко (*отомасиљ*) *Chelidonium majus* (млечнобели сок из стабла; одвара; облога), зова *Sambucus nigra* (цвет за чај; камбијум за мелеме), зубача *Cynodon dactylon* (цела биљка, одвара), ивањско цвеће *Galium verum* и *G. album*, јаглика *Primula veris* (цвет, надземни део; корен за чај), јагорчевина *Primula officinalis*, јагода *Fragaria vesca*, *јединак* кукурек *Heleborus odorus* (цвет, одвара), јела *Abies albes* (смола), јечам *Hordeum vulgare* (пржено зрно, припремљено као кафа), јоргован *Syringa vulgaris* (одвара од цвета, ређе од лишћа, а може и од корена), камилица *Matricaria chamomila* (цвет, чај), кантарион (*смицаљћа*) *Hypericum perforatum* (надземни део сиров или сув, или у зејтину одстајао 40 дана), кестен (истуцан плод с ракијом, облога), кафа *Coffea arabica* (плод), кестен *Castanea sativa*, кичица *Erythraea centaurea* (чај), ким *Carum carvi*, клека *Juniperus communis* (плод), козлац *Agum maculatum*, кокогац *Artemia vulgaris*, конопља *Canabis sativa* (семе), копитњак *Asarum europaeum* (одвара), коприва *Urtica dioica* и *U. urens*, кромпир *Solanum tuberosum* (гомољ, исецкан ситно или на колутиће, као облога; куван гомољ се прогута), крушка *Rugus communis* (кора; плод), кукуруз *Zea mais* (кувано зрнелје; кукурузно брашно), купина *Rubus ulmifolius* и *R. fruticosus* (лист, зрео плод), купус *Brassica oleracea* (лист, као облога; кисео), лан *Linium isitattissimum* (семе), лејка *Cucurbita lagenaria* (вода која је одстајала у шупљини плода), леска *Corylis avelana* (кора), ливадско зеље *Rumex sp.* (одвара), липа *Tilia europea*, *T. cordata* и *T. platyprilos* (цвет, чај), лисичина *Echinum vulgare* (надземни део, сок свеже биљке; уситњена сува биљка преко ране), мајчина душица *Thymus vulgris* и *T. serpyllum* (чај), матичњак *Melissa officinalis* (чај), *мека бърска травá* (надземни део, облога), *меришљивац* (одвара), морач *Anethum foeniculum* (надземни део, одвара); мртва коприва-*лисата* *Lamium album*, *L. maculatum* и *L. purpureum* (надземни део, свеж или сув, одвара), навала *Polystichum lonchitis*; нана *Mentha piperita*, *M. sylvestris*, *M. aquatica*, *M. spatica* (чај); невен *Calendula officinalis* (цвет, укуван у свињској масти, облога; изгњечено лишће, облога), овас *Avena sativa*, овчарски босиљак *Origanum vulgare*, олеандер *Nerium oleander* (корен, одвара), оман *Inula helenium*, орах *Juglans regia* (зелени омотач плода; одвара од младих лиснатих гранчица), орашчић (с чоколадом за кување и листом дуње, лечи пролив), орлови нокти *Jonicera caprifolium*, *отодовка* *Gentiana verna* (надземни део, одвара, облога), змијино млеко (*отомасиљ*) *Chelidonium majus*, паламида *Cirsium vulgare* (свеж надземни део, облога), *парáбица* *Lycoperdon bovista*, паприка *Capsicum annuum* (туцана, љута), парадајз (свеж зрео плод), пасји језик *Cynoglossum officinale*, пелин *Artemisia absinthium* (надземни део, чај), першун *Petroselinum sativum* (чај), петопрсница (*петопрска, тврдица*) *Potentilla argentea* (одвара), пиревина *Agropyrum*

repens, подбел *Tussilago farfara* (лист, одвара или облога), подубица *Teucrium chamaedrys* (чај), *пра̀бица трава́* (надземни део, облога), празилук *Allium porrum* (у топлој води и с додатком јабуковог сирћета, пије се), просо *Panicum miliaceum* (семе), пухара *Lycoperdon bovista* (прах сазреле гљиве), пшеница *Triticum vulgare* (мекиње у крпи, облога), равнеж жути *Achillea clypeolata* (чај), раставић *Equisetum arvense* (одвара), рен *Cochlearia armoracia* (рендисани корен, може с медом), рогозина трава *Tupha latifolia*; салеп *Orchis mascula*, саморотка *Lepidium perfoliatum* (одвара), сапуњача *Saponaria officinalis*; серигуза (*говњар, говањ, серуша*) *Salvia nemorosa, S. verticulata, S. pratensis* (изгњечена свежа биљка или смрвљена сува биљка, с мокраћом или без ње), секирица *Lactuca pratensis*, *сланопáца* крушка (кора, одвара), слатка папрат *Polypodium vulgare*, слез *Malva sylvestris* и *Malva neglecta* Wallk, смоква *Ficus carica* (лист, чај), смрека *Picea abies* (плод, одвара), *сомура̀н трава́, твр̀дџи* (надземни део, одвара), страшник *Acanthus longifolius* Host, тиква *Cucurbita pepo*, торица *Galium aparine* (одвара), *трава́ од жлтéнициу* (одвара), трава од киле *Astragalus glycyphyllos* и *Henriaria hirsuta* (одвара; облога), трава од клинова *Erodium cicutarium* и *Orchis morio*, трњина *Prunus spinosa* (плод), трскот *Cynodon dactylon*, трстика (*шева̀р*) *Phragmites australis* (део стабла са семењем, *ма́чка*, меша се са свињском масти, па маже преко оболелог места), *труд* (гљива која расте на врби, кува се), хајдучка трава *Achillea millefolium* (чај; облога од свежје и згњечене биљке; смрвљена сува биљка преко ране), хоћу-нећу *Capsella bursa pastoris* (одвара), храст *Quercus robur* и *Q. daledchampii* (кишница из рупе на пању), целер *Arium graveolens* и *A. dulce*, цер *Quercus cerris* (млада лисната гранчица, одвара), црвена врба *Salix helix* и *S. purpurea* (лишће, чај), црвени глог *Crataegus monodupa* (плод; цвет), црвени кантарион *Centaureum eritharaea*, црна коприва *Ballota foetida* (одвара), црни глог *Crataegus Willd*, црни лук *Allium coepa* (свежа исецкана главица; кувана главица; печена главица уз мало зејтина и шећера као облога), црни слез *Malva silvestris* (лист; одвара; облога), чемерика *Veratrum album* и *V. nigrum* (лишће, уз евентуални додаток кухињске соли, одвара којом се кваси), чешљика *Dipsacus fullonum* (вода из пазуха листа), чичак *Arctium lappa* (*пен*) (одвара; широк лист намазан свињском масти, као облога), *чобáнка* *Petasites albus*, чубар *Saturea hortensis* (чај), чуваркућа *Sempervivum tectorum* (сок се капље у уво), шипак *Rosa canina*, шљива *Prunus domestica* (плод; цибра од плодова), шушкавац (*шушња̀р, трóсак*) *Rhinanthus minor*, штавелъ *Rumex obtusifolius* (семе, одвара), шумска јагода *Fragaria vesca*. У **Ивањданском букету** (*светијовáновско цвеће*), највише је ивањског цвећа *Galium verum*, али су у њему и све цветне биљке, укључујући и отровне, које берачице нађу успут, и око њива под пшеницом. Букету се приписује изузетна лековитост, а биљке из њега користе се код великог броја болести као облога, одвара или за димљење болесника. У **врту** се гаје бели пелин, бљушт (При), босиљак, змијино млеко, (*отомасиљ, одотомасиљ*), зова, липа, маточина, морач, нана (*ђоз, џоџан, љута бомбонка*), невен, подубица, селен (*селин, селим*). А беру се и чувају за чајеве и

лечење: бела и ситна хајдучка трава (*мишија опаи, миша опаи, мишији опаи, мишићина*), бела и крупна хајдучка трава (*бел равњи*), жута хајдучка трава, (*равнеж, равњи, раван*), бела мртва коприва (Дој), бели слез, боровница, брусница (*црвена брусница, бросница*), врба, гологуза, дивља нана, *џурџил*, жута јаглика, ивањско цвеће, кантарион, кичица, *кокочице*, кукурек, линцура, мајчина душица (*бабина душица, душичина*), *отодовка, петловчичи, подлешчек*, подубица, пухара (*попово уво, попово мудо, преабица, праабица, парабица*), *роиљњаче, сечено биље*, смрека (плод), *тврђи, травá од рак, трафи́ка*, црвена јаглика, штавелъ (*штављак*) (*Гологузу смо брали и смо ју и чували за од пролив. Кокочице имају бел цвет. Оне су од нешта лековите Линцура има два жлта цвѣта, а одоздоле лисје ко на череміку. Брали смо ју за лек. Отодовка, и њу смо брали. Од девет болести лечи људи. Петловчичи су лековити. Исто све како кокочице, и исто на порас, али црвен цвет. Лековит је и подлешчек од нешто, и њѣга смо брали за лек. Бѣремо смрику, она има плаве бобице, за од каиљицу. Има травá од рак. Лис широк и назем легал, а по-розан цвет има. Црвенá и жлтá јаглика су лековите. Џурџил расте у гору, али има жлт цвет; брали смо га за лек. Штављак, семе од њѣга, лечи од пролив, брали смо га и чували. Јеленко Јовановић, 1930, Гос. За чај липа најчесто, па бѣз, босиљак. Бабина душица је после почѣла да се користи, и нана. Морач смо турали под јастѣк, да нешто не натиска човѣка ноћу и да га не ока. И он је за лек. Милица Јовановић, 1936, Гос. Брали смо и црвену брусницу; корен у је лек за од бубрѣси⁵. Гос. За лек садим љуту бомбонку и ништа друго. Селин, имало је некада у градинче. Гос. Љута бомбонка је за насеб, за грло. ТД, Гос. Има и бела мртва коприва за лек. Дој. Бел пелин смо садиле и брале. Брл, ВРж. Бѣз и липа за чај; од друго га несмо правили. И жлту јаглику смо брали. Гос.; Брл, ВРж. Чај смо правили само од брусничак, стабло сас лисје, црвени плодове што су му. И црне и црвене бруснице су за апетит, али црне су више за апетит; црвене несѣм по волела. Зорка Станишић, 1932, Дој. Цвет од невен смо сушили и чували за лек. Брл, ВРж. Подубица је почѣла да се користи после. Попово уво смо користили да се запрашује рана с њѣга. Пили смо чајеве од див џџан, жлт равњи, бел равњи, липа и бѣз. Кућна апотека: сечено биље, ајдучка травá бѣла, равњи, попово уво (да се запрашују ране), босиљак, бѣз, цвет од невен, морач, бел пелин. Подубица је почѣла да се користи после. За врбу не знам. Равњи смо брали Милица Ранчић, 1925, Брл, ВРж. Лековите траве које смо користили: нана, душичина, кантарион. Д-Ву, Д-Ра. У градинче смо садили селим, невен, џџан, босиљак за лек, а брали смо мајчину душицу и жлти равњи за чај. И брали смо цвет од липу. Изв; Вој. Бела ајдучка травá; мишији опаи за ране; семе од штављак, за од пролив, обавезно за деѣа преко зиму; од смокву лис, за од пролив, и гологуза, за од пролив. БЧ; Брл, ВРж, Вој, Бс, ДД, Пк; Зс. Тврђи је травá од пролив: Пк. Жлти равњи смо брали за чај. Вера Павловић, 1929. Изв. Немој да се играте с кукурѣг, че се истрѣјете. Он је за од црвени*

⁵ Дифтонг дз је означен са S.

вѣтар. Б-Сц. Чај смо правили од липу, ништа друго. Милованка Величковић, 1930, БЧ. Лишаивац, прави се чај од њега и се пије. Мож се посади у градинче и куде бчеш, па се обере с лисје и сии се под сушину, да неје на слнце а да је на прѣмају. Кр. Цѣпан смо користили за чај. Изв. Чајеви смо пили од цѣпан, са га кáжемо нана, мálко од липу и жлт равњи. А бѣз, пѣсле је почѣло. Лоза Живковић, 1922, БЧ, Брц. Баба Стáна Пáнћина је брáла роиљњаче. Онѣ жлтѣ цѣвти, у средину има као кружѣ и као бѣдериче, и крв пушта. А плавѣ што цѣвти, а скѣро је исто, трафи́ка га ѳкамо. Трафи́ка плавѣ цѣвти и исто је онáка ко роиљњаче, и лековито је и онѣ, бѣремо га. Дана Савов, 1931, Д-ЈД).

Дани и периоди за бербу лековитих трава су Билјани пѣтак, Мáли спáсовдан, Спáсовдан, трећи дан Духова, Свети Јовáн Биљобѣр, Голѣма богорѣдица, мѣци ѳбе Богорѣдице, Мáла богорѣдица, али се брало и када прилика дозволи (*Стáна Пáнћина, вражалица, у трáве је ишла на Мáли Спáсовдан, на Свети Јовáн Буљубѣр, на ѳбе Богорѣдице, и мѣци ѳбе Богорѣдице. На Свети Јовáн Биљобѣр изгорѣ травá и он бѣре биље, текá се кáже. Јорда Николић, 1874, Чин, Вој. Трáве бѣремо на Буљубѣр какѣ идемо по пут, па рѣдом. Па бѣремо свáку трáвку, којá цѣвти, не пробѣрамо. И пѣсле туј трáву исушимо, па у рѣнимо, стрѣамо у у трѣце и дáвамо у на стѣку текá. Па се с теј трáве лѣчи и нáрод и стѣка. Преко лѣто бѣрем душиичину и бѣз за чај, а кѣрен од црвену брусницу (за од бубрѣсу).* Милица Најдановић, 1937, Гос. *Меѣу ѳбе Богорѣдице и меѣу ѳба Спáсовдана, и на први и на трећи дѣн на Свету трѣјицу. Вражалице бѣру трáву лековиту. Дана Савов, 1931, Д-ЈД).* Било је и **травара** (*Мика Видичћина из Мáли Суводѣл, мојá свекрва, билá је траварца, биљарица, и знáла од свáку бѣлес трáвку. Онá је из Станичѣње девојћа. МСв. Пѣрка од Вучинци из Кáмик трáву је варѣла од масѣљ, од живу рáну. При. Арсен из Жељушу и Милован Стáврић из Покревеник су добри траварѣ, друђи не знам. Они чѣсто бѣру трáвѣе зáједно. А на Дрáгишу Јовáновића из Тѣмску мáјка је билá травáрка. Пир. Момир Вучић из Добродѣл, једнá главá, сто језѣка, травáр је голѣм. Пир).*

Мелеми су од компонената органског порекла (восак, зејтин, свињска маст, жуманце, ендодерм зове, зелени омотач плода ораха пржен у зејтину, семе неке биљке, делови разних лековитих биљака, тамјан, ракија). Користе се и разноврсне прерађевине и смеше које су у већем или мањем степењу органског порекла: уситњена кора хлеба испечена на врелој површини, пшеничне мекиње, кукурузно брашно, качамак с љутом паприком и празилуком, *кафа* од боба и пшенице, врела кора дрвета која се изнад ватре скида са сирове гране, лековите траве у белом вуну, црно вино, карамел шећер уз мало зејтина, ратлук, слатка храна у случају малих богиња, чај од цвета кукурека *јединака* с доста шећера за изазивање побачаја, шећер (коцка; ситан шећер), кафа, сува кафа уз додатак лимуновог сока, кисела храна, расо, зејтин. Од ових прерађевина најчешће се користе ракија и сирће. Ракија се користи за дезинфекцију, масажу, хлађење, квашење и као растварач. Да би

се појачало лековито дејство серигузе или паламиде, оне се квасе ракијом. У једној прилици се користи комова, у другој обична ракија, а у трећој *пре-лек*. И сирће има сличну улогу, па се користи за облоге, масажу, хлађење, растварање; често у разним комбинацијама са свињском машћу, ракијом, бурјаном, маточином колотовима сировог кромпира, туцаним белим луком, празилуком, млевеним бибером, кукурузним брашном. Најчешће се користи винско сирће, а у неким приликама сирће од дивљих јабука. Користе се за заштиту рана од загађења и инсекта катран, коломаст, машинско уље, фирнајз. Свилен конац, везан за иглу, користи за окруживање затворене ране која брзо гноји, као и за дренажу те ране после бушења иглом.

У остала лековита средства спадају: земља, житко или густо блато (с размућеним јајетом, прополисом и младим несољеним сиром), *косџат* (садржај косачевог рога за брус), пепео, хладна вода, хладан камен белутак, *ћерементџија*, вода с лековитог извора, нека отровна течност за лечење зуба, мастило, нишадор, плави камен, сода бикарбона, сумпор, хлороводонична киселина (*сџзгас*). Међу овим средствима највише се користи кухињска со, ретко у праху, најчешће у виду разблаженог раствора жељене концентрације, а ретко у виду концентрованог раствора (*џецџџ*). Користи се у разноврсним комбинацијама с ракијом, слином, свињском масти, сирћетом, беланцем, а може и да се инхалира ако се сипа слана вода на врелу површину. Вода се користи код испирања од отрова и нечистоће. У неким случајевима се тражи да буде што хладнија (ујед змије или инсекта), а у другим да је што топлија (назџб, реума). Златна жица око појаса помаже жени да зачне, а бакарна гривна или огрлица смирује болесника.

Поступци приликом лечења

Када је потребно да хлађење обухвати цео организам користе се купке или масажа течностима које брзо испаравају (ракија, сирће). Локално хлађење се постиже трљањем хладним белутком, прскањем и квашењем, облогама, парчићима леда или леденицама са стрехе. У случају велике прехладе ноге се држе у врелој води а целокупно тело се излаже топлој пари. У случају реуме болесник стоји у каци са врелом водом у којој су морска со и орахова шума, или у којој су коњска балега и врела вода. Локално загревање се постиже квашењем топлом водом, држањем топлих облога (кукурузно брашно, мекиње, кувана овсена прекрупa, кувани јечам), загрејаним воском или лојем, загрејаном циглом или загрејаном бакарном посудом, и на друге начине. А да би породиља избацила постељицу воде је да чучи изнад топлог стајњака који управо прегорџва. Облоге, помоћу којих се обављају локално загревање или хлађење, истовремено делују и својим лековитим

састојцима. Масажом се активира цело тело, или врат (назеб), рука или нога (угануће; ишчашење), стомак (индигестија), оболела дојка (маститис). Човек или мечка газе онога кога боле леђа. Инхалацијом и димљењем лече се назеб, бронхитис, проблеми са синусима, а инхалацијом паре врелога млека мами се змија да изађе из стомака (*која је улéзла крз уста*). Укопавањем у земљу одводи се електрицитет с особе коју је погодио гром. Котрљањем ваљкастог предмета, најчешће кукурузног клипа, лечи се угануће стопала или шаке. Локалним загревањем и одговарајућом масажом *намéшта се ну́пак*, а самоизмузивањем дојиља лечи маститис. Притискивањем материце са стране, или деловањем вретеном, пером или прстом кроз вагину, гњечи се плод и изазива побачај. У неким случајевима пушта се крв, обично на челу. Опустање се постиже пријатним разговором, смехом, музиком, игром. Оздрављење се постиже, зависно од стања, лежањем и мировањем, или шетањем и трчањем. Да би се избегло гушење болесника код уједа стршљена стављају му се цев или црево у уста. Шамаром се освешћује онесвешћени. Крварење из носа зауставља се ударом бочном страном шаке у врат или потиљак, или подизањем једне руке увис. Обављају се локална везивања и стезања главе, руке, ноге, или трбушне дупље жени која има одлив. Посебно подешеним дрвцима имобилишу се повређени зглоб, као и повређена или преломљена кост. Народна хирургија обавља резање вена испод језика (жутица; ошамућеност), буши или сече затворене гнојне ране (иглом, иглом с концем, трном, ноктом, ножем, трљањем коцком шећера), гори чир на кожи и гори место убода.

Магијска пракса као паралелно лечење

Народна медицина Пирота и околине и његовог ширег суседства врло је архаична, поготово у забаченим старопланинским селима. Код многих болести, упоредо с практичним поступцима и средствима, коришћени су магијска пракса и магијска средства, и то било због колективне навике како се поступа у конкретном случају било због пољуљане наде у излечење, па болесник пасе траву, или му бају, гасе угљевље, топе олово, секу страх секиром, разносе болест гребенцима у поноћ на раскршћу, или бају и вичу с крова зграде, или лепе лековити запис на плавој хартији на оболело место, или бележе запис на кожи болесника, или му, у случају *ру́се*, плују оспе на лицу ижваканим семеном конопље. Или га лече жабом или мишем које је почела да гута змија. Или га лече руком која је задавила слепо куче. Младожењу, ако има проблема с потенцијом пред први сношај на свадби, опасују каишем здравог и младог мушкарца, или га воде да сврдлом буши дрвену греду на мосту, па затим стављају опилке у чашу воде и терају га да је попије. Завис-

но од болести, болесник се *лечи* треношком, зрном јечма из коњске балеге, намигивањем људском измету, присуством црвене одеће или простирке у случају малих богиња, кађењем димом одеће с венчања или трљањем с њом; везивањем чворова на тканици, на власима косе или на танком концу; или омотавањем свилоног конца око гнојне ране, или лечењем са *седам* или *девет* трава, а свињску маст испирају, да би је учинили лековитом, *три-девет* пута. Змијска кошуљица у води, за прво купање бебе или болесног детета, штитиће од сваког зла па и од болести. Мајка, или жена која износи бебу или изводи мало дете на сабор, заштитиће га од урока ако најпре пипне свој полни орган па затим чело детету и каже басму.

Врачарама се много не верује и у нормалној ситуацији наводи се низ примера који говоре о бесмислености њиховог лечења. Али када почне нада у оздрављење да попушта, тражи се и њихова помоћ. Бајање, вербални лек, користи све предности вербалног – претњу и клетву за болест, а нежност, благослов, охрабривање и наду за болесника. Баје се од бола у дојци који се јавља када трудница јако зажели да поједе неку храну која јој није доступна, од *бабица*, од бубуљица на лицу (*руса*), од болести прста, главобоље, гушобоље, егземе и њој сродних симптома (*масиљ*), од *живака*, живаца, заушки, импотенције, *клинова*, крвавог ока (*металћа*), маститиса, падавице, од страха, преједања, дерматитиса (*сугреба*), уједа змије, урока, црвеног ветра и многих других болести. Или га *лече* хришћанским симболима и средствима: водом којом је посипана икона, љубљењем иконе, стављањем крста на чело, водом коју је свештеник осветио, водом с лековитог извора. А побијањем каменог крста у атару *зауставља се* епидемија. Безнадежни случајеви, као што су рак и туберкулоза у поодмаклој фази, лече се пре свега молитвама, каткада и уз помоћ јаких и *нарочитих* лекова, средстава и поступака, укључујући и све оно што забринутом у сну саветује неко од умрлих рођака. Хитни случајеви, као што су последице удара грома, опекотине, посекотине, крварење, јаки болови, лече се искључиво на основу праксе, без магијских поступака, басми и молитава. Каткада је врло тешко одвојити практично искуство и магијску праксу, узајамно се веома преплићу. Примењујући магијску праксу, готово увек уз лекове и лечење, народни лекар ствара повољне психолошке услове за деловање на болесника и појачава му самопоуздање. Истовремено појачава наду у повољан исход и код болесника и код његове родбине.

Називи болести, симптоми и њихово лечење

Тешко је разграничити и болести и средства којима се оне лече. Једна болест може да има више имена а више болести могу бити под једним име-

ном. Слично је и са именима лековитих трава и других лековитих средстава, па је доста тешко, у време ослабљеног колективног памћења, избећи збрку. Речи *масиљ*, *клиње*, *лиша*, *пупак*, *сугреб*, *сэрма* покривају више различитих болести, а име *тврдица* покрива више разнородних трава које се користе за лечење од пролива. Да бих избегао збрку и поједноставио сналажење, дајем преглед назива и синонима болести, као и лековитих средстава и поступака, по азбучном реду. **Опис болести** дајем само ако сам забележио одговарајуће примере. Болести и лековите биљке, које нисам успео да идентификујем са сигурношћу, као и исказе казивача, дајем италиком, како би се јасно разликовали од осталог текста. Због економисања с дозвољеним простором наводим примере само тамо где сматрам да их не треба изоставити, и уз њих наводим, зависно од контекста, један или више података о казивачу. Варијације лечења једне болести, као и њено *препознавање*, зависе како од микрокултуре села или ужег реона тако и од знања и способности народног лекара који обавља лечење. У случају самопомоћи, на избор поступка и лековитог средства утичу самопоуздање, искуство и пол особе, оштрина проблема и могућност да се *лек* обезбеди. Ево списка болести, са средствима за лечење и поступцима приликом лечења према азбучном редоследу:

Алергија од биља. (*Имала сам алергију од биље до четрнаест године.* К-Ст, К-Кл).

Апетит, да се поправи. Лечење: боровница (Дој); жута хајдучка трава *Achillea clypeolata* (Рс); козје млеко (БЧ); сурутка (Брл); чајеви од невена, подубице и хајдучке траве (К-Шт); чај од пелина (Д-ДК).

Астма (*асма; задивљиво које је; задивљив човек; кад задави човека*). Наслеђује се у неким фамилијама (*Шулџинци*. Гос). Лечење: брест (Гос); врела вода и со, инхалација (К-Шт); козје млеко (*од рицу козу*), некувано (К-Ћу); козји лој (Рос); црна коприва *Urtica dioica* (Пет); чајеви разних трава (Брл).

Афте (*ранице по уста; мрсничина на усници; ранице на уста*): О болести: (*Мрсничина окол уста. Мине преко једење поганац или друго, па се дигне мрсничина.* Д-Гу). Лечење: бајање треношком (Кр); маст из увета (Брл, БЧ); ракија (Кр).

Бабице. Бели лук, метла и катран код бебе, као превентива (*да не ваћају бабице*. БЧ). Лечење: баје и лечи врачара. (При).

Беба, кад мајка нема млека (*бебе без млеко*). Решавање проблема: доји га друга жена (Кр, Пир); млеко магарице (ТД).

Бџи ветар. О болести: Одузетост удова и код људи и код стоке. (*Удари стоку у-нође. Удари човека у руђе и нође*. Гос). Лечење: кисели купус (Гос); кисело млеко са семеном траве чичак (*pen*) *Arctium lappa* (Гос).

Бело прање. Одржавање чистоће полног органа као превентива (*Запирала сам се још оди детинство.* Д-Гу. *Несъм се прала увек. А прала сам се с ладну воду и у рекуту.* Гос.). О болести: (*У прелазно добо бело прање, па се олупи, па је опасно.* ВЛк). Лечење: чај од белог лука или першуна (Гос,

Бе, Пир); жути кантарион (Д-Пп, Д-Сл); младе гране цера, ораха и бреста, одвара за испирање (ВЛк); мртва коприва – *lišata* *Lamium maculatum* (осушена) (*Свáри се, па се женá испíра трí-пути дневно да избéгне бело прање или да се олéчи, ако га íма*. Гос, Бе, Пир; Дој).

Бол у дојци, када трудна жена или дојиља јако пожели да поједе храну коју види – (*пáзука кад жену заболí за јéдење*). Лечење: бајање и магијска пракса (Зс).

Бол испод грудне кости (*мéко мéсто кад болí; пóд-груди кад болí*). О болести: (*Болí ме у чáшкyту, изнад пúпак, испод грудну кос*. Рс; Вој). Лечење: бели пелин, чај (Брл); вилино сито (Бс); тиква печеница *Cucurbita pepo*, зашећерена *сáлтина* као сок (Д-Па); *травá ко брстна* (Д-Па).

Бол, када пресеца преко стомака (*прегрíзе ме стомáк; прерíза стомáк*). О болести: (*Нéшто ме прерíза преко стомáк*. К-Шт; Д-Гу).

Бол у леђима (*сéкавица; ка те пресечé у грбíну*). Лечење: топла пара (Брл).

Болови. Лечење: мајчина душица, чај (Пок, Пир).

Болови у стомаку услед преједања (*крúпа*). Лечење: бајање (*Једна бáба на сíна ми, ка беше прејел класове, како на шáлу прéбаја: -Крупá крупíцо/ Лáкома гузíцо / Лáкомо јéла / Лáкомо срáла!* Д-Гу); млеко, попије се (*К-Ћу*); размућено јаје у млеку, попије се (*К-Ћу*); сурутка (*К-Ћу*).

Болесно место (*бóлно мéсто; квáрна рáна*). Лечење: маст од патке (Брл).

Брадавица на сиси кад се повреди (*кад се потсечé пупúnђа на сíску; чулúмђе на пáзуку кад пúкну*). Лечење: купина, зрео плод (Нш, Соп); одбијање детета од сисе док се брадавица не излечи (Бз).

Брадавице по кожи: – Лечење: везивање чворова на тканици, која се затим веже на руку (Бер, При); влас косе или танак конац, веже се у чворове па се веже на руку (Гос, Бе, Пир; БЧ); вода с лековитог извора (Брл); прање руку водом која се слива коњу из уста, када пије па дигне главу (*К-Ћу*).

Бронхитис (*кад рíче у-груди; кад свíри у-груди*) – Лечење: лој у плавом коверту, облога на грудима (Д-Пп, Д-Сл; П); зечји лој (Гос); козји лој (Гос); мокраћа се пије (Кр); сирће и истуцан бели лук (Кр).

Бубрези када боле (*бубрéси кад болу*). Лечење: брусница *Vaccinium vitis idaea*, корен (Гос); чај од слузокоже бупца кокошке (ВРж).

Бубуљице (*вúще; врђе; кад се изврíчи по цéлу снагу*). Лечење: кађење одећом с венчања (Пир); лековита вода са извора *Змијовíца* испод Пирота; (Пк, Рс); мазање машћу коју даје врачара из Осмакова (Ос); *сметáна*, скрама са куваног млека (Пк, Рс).

Бубуљице по лицу (*вúще по лицé; рúса: ситне бубуљице, и срби по рúће, по снагу*). О болести: (*Србí ме, не мóгу да спим. Íма рúса, и íма сýва рúса. Рúса се јáвља кад се не празнује русáлна нéдеља*. Гос; Рс). Лечење: бајање (Чин; Дој; Д-ДК; ВЛк; Рас; К-Ћу); винско сирће (Гос); кисело млеко (Пет, Вој); конопљино семе, ижвакано (*Женá која бáје, а не мóра ни да ти бáје, сажвáче сéме конóпно у úста, па пљу́не тој сéме там кúде се појавíла*

русата, и олечи се кој је закасал. Б-Кћ); руса *Chelidonium majus* (Дој); сапун (Чин).

Вашљивост (*вџише*). Лечење: купање, прање, чишћење (Гос, ДД); петролеј (Сук; Јал).

Велике богиње (*големе бођиње*). О болести: (*Умирало се некада у наше село Брлог од големе бођиње*. Брл).

Вене када боле (и излази крв из њих). О болести: (*Имала сам вене како мајћа ми покóјна, и имам и са. Прсну ми вена на-ногу на појату. Па не, па не, па не! Па ми отече вена и на другу ногу; љину крв како-гòд на коњџ. И óкам син да ме чује, а он беше далеко: – Нацко, Нацко, брже дооди, ја умрe! И откратише ме одма у болницу*. Гос). Лечење: невен, цвет (ВСв).

Висока телесна температура (*ватра; óгањ; голема бóлес; упала*): О болести: (*Температуру кад лече, па не мож да спáдне, кáжу љу голема бóлес*. Б-ЦЈ). Лечење: бели лук, венац без главица (Гос); вучја јабука (Км); кисело млеко (Рс; Брл); козји или овчији лој (Рс); кукурузно брашно и сирће, облога за чело и табане (Пн); липа, чај (Пок); млади сир (Црв); масажа свињском масти после купања (Гос); свињска маст и сирће (Брл); свињска маст, со и беланце (*Препира се маз у воду три-девет пúти. Девет воде промéниш, а три пúти измéшаш сас воду и цéдиш га. Двáјес и сéдам пúти работиш исто. Дóбро се измúти с ложицу маз, док мастá не побелéје. А пóсле се сине белутьк од јајце и се дóбро измúти*. М. Игњатовић, 1927, ВРж); свињска, чиста и испрана, и беланце (Кр); свињска маст, чиста и испрана, и бели лук (Кр); свињска маст, испрана, и *три-девет* прутића (Кр); свињска маст, комова ракија и сирће (Црв); свињска маст у млеку (Пн); сирће, јаја и ракија (Јал); сирће и кромпир (Соп, Тм); сирће, кромпир и ракија (Сук, Сре); сирће и пројено брашно (Пн); сирће и ракија (Д-Сл); црни пелин, чај (Пн); цибра од шљива (Д-ДК).

Главобоља (*главобóлија; главá кад боли; кљуца ми главáта; цька ми главáта; челó кад јаска*). О болести: (*Главá ме боли, ћиша че удáри*. К-Шт. Главобóљу никад несъм имáла. На сiнове се не љутим и не кáрам се сас нiкога. Изв). Лечење: Бајање (*Главобóљу сам имáла сáмо као мáлечко детé. При бабу-Влáју Лiчину ме мáти одвéде. И она ми бајá, смамљевá ме и зарече ме да у четвртáк више никад глáву не мијем. И нéје ме главá више болéла, а ја у четвртáк више глáву не мијем, зáпрта сам тiја дьн*. Гос); барут се пали на самој глави или испред ње (К-Ћу); везивање и стезање главе (П, Пир); вино да се не пије (К-Бб); дуван, да се пуши (СГл, БЧ); кромпир, исечен на колутиће, ставља се на чело (Држ, Трњ; Зс); кромпир, исечен на колутиће, са сирћетом, као облога (Брл, ВРж.; Чин; Тм; Гос); кромпир исечен на колутиће на чело, и аспириин. (Д-ДК); *крст на челó (Главá ме је болéла кад сам имáла окол осамнáјес гóдине, па ме је мáјка водíла на манастир, па ми турáше крсти на челó. Преспáмо там, и дáдомо чарáпе, и као да га с рúку отурише. Пóсле главобóљу као женá несъм имáла*. М. Ранчић, 1925, Брл, ВРж); лист једне траве (Зс); масажа вратних жила (Соп, Тм); опуштање под утицајем разговора, смеха, игре (Тм); пуштање крви на челу (Брл); ракија, масажа

(Брл, ВРж; При); ракија да се мало попије (К-Бб); сечење жиле испод језика (Гос; П -Пж, Орљ); ударање о предмет који производи пријатан звук. (Јелка Николић, 1937, Зав, Пир).

Глувоћа (*заглуши некога*). Узрок: гром (*Груну гром у дрво испред мене и заглуши ме. Обљи ме бгањ бши кад прескочи. И сад ме туј заглуши*. Рг, П-Др).

Гнојна рана (*бѣре рана; беротина; гнојава рана; затворена гнојна рана; забрало; наберотина*). О болести: (*Забрала ми рука, нога, текá кáжемо кад гноји*. Д-Гу). Лечење: бели лук, исецкан и с мало соли, преко крпе, која се затим веже на рану (Брл); боквица *Plantago* мајог за мушкарце и *Plantago lanceolata* за жене (Б-Кђ, Пс; Д-ВО; Д-ДК; ВРж; Зс; П-Пж, Орљ; П); борова смола (Д-ДК); восак (Рс); вуна, прах од ње када сагори (Брл); говно (Дој; Пн); гори се место убода (Пир); жуч од свиње, сушен на веригама над огњиштем (Кр; Рс; Брл); зечји лој (Гос; ВРж; Рс; Пн; Црв); игла и (свилен) конац (Гос; Км; БЧ); кантарион (П-БК); кост, свеж прах одмах по сагоревању (Брл); катран (Бер, При); лист од купуса (Сук, Сре); лој од јазавца (Б-Кђ, Пс); маслац и восак преко крпе (Д-Пп, Д-Сл; Кр); мелем (*Мелем правим за гнојне ране. Уситни се тамјан с чук како брашно, па се устињен тури у зејтин, а још бóље у крáвље мáсло. Не топи се у зејтин. Калафонија, бѣз, восак и тьмњан. На бѣз свлечѣш кору́ту, па зелѣното остружѣш, па га склѣши. На грвáљу га направѣши, да излáзи сок. И све се измѣша у порѣулáнско. Излѣзне шóља од сто и педесѣ грáма. Чáша вѣнска зајтѣн, калафонија окол сто грáма, тамјан окол дѣсет грáма, восак двајес до тријес грáма. Пóштинѣ га. Бѣзат исѣне и исврљѣши га; он бѣцка, а ти мáжеши рáну. Калафонијата се стѣгне у минѣт*. Петровка Ћирић, 1921, МЈ); мокраћа (Д-ДК); невен (П-Пж; При; Б-Кђ); неопрана вуна (Рс); парадајз (Зс, Брц; Вој; Об; Изв; Гос); подбел (Зс); ратлук (Брц; П-Пж, Орљ); сало од свиње (Рос); свилен конац се веже око гнојне ране (Брл, ВРж); свињска маст, добро измешана са семеном чичка (*мáчке*). (*У свињску маз се ўбаво умѣти сѣме од мáчку трáву, па се с тој намáже затворена гнојна рáна. Ста. Мóже шовáр, клас, да се мѣша сáс свѣнску маз, па да се с то́ва мáже затворена рáна ко́ја гноји*. Станимирка Мадих, 1930, Об); скрама с унутрашње стране бупца кокошке (Рс); сметана с куваног млека (Пк, Рс); со, кухињска (При); сперма човека (Чин); црни лук, опечен (Д-ДК); црни лук, опечен, уз додатак мале количине зејтина и шећера, у крпи, као облога (Брл; Гос); чобанка, биљка са широким листовима (Зс, Брц); шећер (Об).

Горушица (*згорушица*). О болести: (*Преједѣш, па згорушица. Не лечимо у. Гос*).

Грипнозно обољење, или кијавица (*ћијавица, кад вáне човѣка кој осѣбне*). Лечење: липа, чај (Вој; Чин; Зав); жалфија, чај (Пир; Пок, ДД); шербет с врелим млеком (Вој, Сук); држање ногу у врелој води, уз потпуно огртање и запаривање (Вој).

Гушобоља (*голѣма болес; гуша кад боли; кад заболу крајници*): О болести: (*Зáтвори ме грло, гној. И појдóмо при дóктура за у град. И кад изнад*

Лукању уз Свињску потоку, ја се јако искашља и излетé гнојат. И врнумо се. И после се лечи с леденице од кров и олечи се за два-три дња. (Гос).
 Лечење: бајање (*Кад заболу крајници, направии с прс круг, и пљунеш крз њега, и речеш: – Са свезоа и презоа / А јутре ни свезоа ни презоа! Три пути текá пљунеш и текá речеш.* Загорка Манић, 1928, ВЛк); ветрогон *Egungium campestre* (одвара), дивља нана (Брл); копитњак (ЦД); леденице са стрехе (Гос); мекиње, загрејане и у крпи (Чин; Брл); млака вода с мањим додатком соли (Држ, Трњ); млеко дојиље (Пн); млеко, топло и с нешто соли (Јал; Кр); мокраћа, додиривање крајника штапићем који се повремено кваси у њу (Нш); мокраћа (своја), пије се или се плакне грло њом (ВСв; Црв, Пир, К-Ћу); нана, чај (Гос; Изв); нишадор (П; Брл; Гос; Д-ДК; Вој); ноктом се пробуши гнојно место (Грш); операција крајника (П-БК); ракија (БЧ); сирће, ракија и млевен бибер, облога (Црв, Пир); *цецељ*, јако слана вода (Д-ДК); чај и други топли напници (Сук, Сре); шећер (П-БК).

Дерматитис (сугреби). Тешко га је разлучити од егземе, па сам га дао заједно с њом, в. **Егзема**

Дете, кад не расте (нешичаво дете). Лечење: мајка ујаши вратило, а баба наднесе дете над огњиштем, па мајка пита а баба одговара, све по уобичајеној формули (К-Ћу); одвара од ивањданског букета и од других трава (К-Ћу).

Дијареја (понадворица; посирка; пролив; просирка). О болести: (*Немам бела Бога од пролив.* (К-ДК). О узроцима: вода (*Од вођу се несмо пазили, пили смо куде стигнемо.* Соп; Тм); маснија храна (*Помасно ако једé, лови пролив.* Соп); назеб (*Може да буде од назеб, па чајеву одма.* ВС). Лечење: багрем, кора (Д-Нш); боб, зрно (Бз, Рг); боквица, чај (Гос); брест, чај од лишћа (Пл, Об); *бьцкољ*, бодљикава биљка (Зс, Зав, Брц); гологуза, чај (Гос; Зс; Пл; Пн; Рс; К-Ст; Д-Нш; ТД); дивља нана (Рс); дрен, плод (К-ЦВ; Рос; П-Кр); дуња, лист (Гра); жалосна врба, одвара се пије (Зс, Зав, Брц); загревање тура (Дој; Пл; Чин; Брл; Зс, Брц); зубача *Synodon dactylon* (Гра; Пир; Соп); јечам, кафа од јечма (Бз, Рг); кантарион, чај (К-Ст; ТД; Гос); кафа (П-Мш; Д-Нш; Кс; К-Шт); ливадско зеље (Дој; Тм); лимунов сок у суву кафу (Цр); кафа (*кавé*), од боба и пшенице, са шећером (Км); кафа од ражи (Бз, Рг); качкаваљ (ВЛк; Дој); кокотац *Artemisia vulgaris*, чај, купина, лист (Пл, Об); ливадско зеље, семе (Зс; Рас; При); орашчић, чоколада за кување и лист од дуње (П); остатак парене сирне масе после обликовања у качкаваљ (Дој); першун, чај (Пир); петопрсница (*петопрска* или *тврђиц*) *Potentilla argentea* (Љубица Ђорић, 1942, Пл, Об); подбел (Д-Нш); подубица (ВРж); просо, семе (При); сир козји (Д-ДК); *тврђиц* (При; ВРж; Рос; Пк; Гос; Тм); смоква, *Ficus carica*, лист, чај (БЧ); биљка с белим и малим цвастима у виду лоптица (М. Панајотов, 1922, Д-Сн); *трóсак*, трава, одвара (Гос); жута хајдучка трава (Дој); цеђ (Д. Младеновић, 1941, К-ЦВ); црни лук (МСв); штаваљ, семе (МСв; Рос; П-Држ; БЧ).

Дијабетес (шећеркад је млого, па да се смањи). О болести: (*Пропљуснуше вој венете од шићер, и ману да пије вођу, и одма умре за месец дња.* Гра). Лечење: *отодовка* (Цр).

Ексер кад се прогута. Лечење: куван кромпир, да се прогута (Пир).

Екзема (*жива рана; лиша; масиљ; прша; сугреб; сугребје; кучешћи сугребје*). О болести: (*Испуцају се руће, на пуклотине, на подбѣру. Бабинска лечила несупомагала.* С. Денчић, 1920, Б-Вв, Пс). Лечење: бајање (*Од сугреби баје Вида Грујчовска из Лукању. Дете сам водила моје при њу. Бе. Баје се од сугреби.* Чин, Сре. *Од сугреби ми баја баба Љубица Ђорина из Барје Чивлик и блечи ме.* М. Величковић, 1930, БЧ); бајање гребенцима на раскршћу или на згради (*Од сугребје се баје на крстопутину с гребенци.* Сук, Сре. *Укачи се бабата на зграду, на прича, прича, прича. Не знам како се причало. У којој се невеста венчала, сас това му трља грбину и баје: – Грнци, панице, продаве! Тека каже девет нути ли, колко ли.* Д. Ранчић, 1924, Брл); земља, коју је кртица изрила (*Намаже се тој место где су сугреби са земљу коју је крт рил.* Лепосава Панић, 1923, Б-Кћ, Пс); змијино млеко, одвара (Бер, При; БЧ; Рс; Пок); мелем од меда, воска и свињске масти (Петровка Ћирић, 1921, МЈ; С. Младеновић, 1936, Чин); некакав лек (*Турало се на сугреб некакав лек.* Кс, Бла); некаква трава (*Има трава једна. Зреје се вода, тури се у њу тај трава, и човек се окупе, и готово.* Слободанка Витановић, 1928, При); овчији лој и ракија (К-Ћу); сечење секиром обема рукама, на дрвљанику (*Од кучешћи сугребје лек: на дрвник сас сећуру да сече. С обе руће сећуру да држи.* Цветанка Петров, 1935, Д-Пп, Д-Сл); сперма (ВРж; Тм); топљено масло (К-Ћу); траву да пасе болесник (Сук); трљање места свраба одећом с венчања или предметом од козје кострети (Софија Костић, 1930, Зав); шушњар, биљка (*Шушњар, спреми се, па се кади сув. Помага од сугреби. Најдем га у сѐно преко годину у свако добо и с њега кадим.* С. Денчић, 1920, Б-Вв, Пс).

Епилепсија (*падавица; падаћа болес; припадљичаво*). О болести: (*Има падаћу болес. У то лудило она се раскречи. И кој оче да у помогне, приде. Она почне да га рани с говна.* Дој). Лечење: бајање (*Вида Костић, Нишорка, живела је преко деведесет године. Она је бајала од падаћу болес.* Каменка Пејчић, 1922, Кр, Вој); бајање и магијске радње уз родно дрво (Драган Манчић Кошѐ, 1949, Пир); жаба, коју је прогутала змија (Бер, При); кокошје месо да не једе (Држ, Трњ); корњача, месо од ње (Кр); миш, кога је змија прогутала (Бер, При); сврака, печена и без главе (Пок, Гос).

Жвале (рет. *жваће*). О болести: (*На устата ми излезле жваће.* Д-Гу). Лечење: козји лој, мазање (К-Ћу); пена на млеку, мазање (К-Ћу).

Жена да не зачне (*женá да не заkáчи; женá да не појде тешика*). Лечење: гњечи се материца у котлу с млаком водом (*Гмечи баба Јанка жену у котле с млаку воду, да побáци.* Драга Гргов, 1926, Д-ДК); јаглика, корен, чај (Гос, Бе, Пир); кисела храна (Бе, Гос, Пир); кукурек *јединáк*, чај од цвета, с доста шећера (Гос, Бе); олеандер, корен (Д-ДК); першун (Гос, Бе, Пир); прекид пре ејакулације (Гос).

Жену када боли стомак. – Лечење: раставић, чај (Орљ).

Жива рана (*рана кад течѐ; рана која се разида; сараца; мрсничина*). О болести: (*Кáжемо, има сарацу у колѐно. Или, има сарацу на-руку. Зарија*

из Враниште лечи́л ми је мрсни́чину окол уста. Насо́ли тој, па се преврже. Петна́јес до два́јес мину́та бо́лови. Он погле́да ра́ну и ка́же да ли мо́же да излечи́ или не мо́же. Мо́ра да је од змију́ ти́ја лек. Док сам до́ма до́шла све сам се презно́јила. Го́ри ли га, прера́ђује ли га, не знам. Насо́ли на ра́ну и ти трпи́ш. Краса Петковић, 1926, Зс). Лечење: прах сагореле змије или њене кошуљице (Кр, Зс; К-Ћу); сперма човека (Зс).

Жива́к. О болести: (*Има жива́к, то је ко пада́ћа бо́лес.* Драгиња Ранчић, 1924, Брл; *Уле́зне бу́ба жива́к и по́чне да једе́ јетру.* К-Ћу). Лечење: сопствена или децја мокраћа се пије (К-Ћу).

Живци. Лечење: бајање (*Живци ка́жу, уплаши́ла се, да њу ба́ју од стра́.* Драгиња Ранчић, 1924, Брл); дивља нана, чај (Гос, Бе, Пир); самоконтрола (Тм).

Жуљ (*мазу́љ; мозу́љ*). Лечење: бушење загрејаном иглом (Брл); мелем (МЈ).

Жуљ, када загноји (*набо́ј, кад набéре*). Лечење: восак и лој од овце (Кр);

Жутица (*жлте́ница*). О болести: (*У Бла́то не́ки кувáл тра́ву од жу́тицу и лечи́л наро́д, и помага́ло је. Чај сва́риш, испи́јеш, и гото́во.* М. Величковић, 1930, БЧ). Лечење: бајање (*Ба́је, па вр́а.* м, 1912, Д-Нш); бели лук (Д-Гу); жуч од свиње или жучни камен (*реза́*) говечета (Д-Сл); жучни камен (*реза́*) од говечета (Пн); резање испод језика (Рс, Дој).

Жуч (*жлчка кад боли́*). Лечење: скрама с унутрашње стране бупца кокошке (ВРж).

Запаљење десни (*поду́дре*). Лечење: кухињска со (Брл).

Запаљење зглобова (*сёрма*). О болести: (*Згру́два се зрно од голему́ ра́боту и напρά́ј се ко ле́шник. И боли́.* Брл. *Прчаво све, па се јави́ лиша. Када́ куде́.* Б-Вв. *Сёрма, је запаљење зглобова, и млого боли́.* К-Ћу). Лечење: масажа (Брл); ракија и масажа (Б-Вв).

Запирање. Средство: камилица, одвара (Сук, Сре); мртва копривалисата (Дој, Јел).

Затвор (*запéк*). О болести: (*Умрél ми је брат од зáтвор. Лъ́ка бо́лка, ама прós наро́д, не уме́јали да га излече́.* Ж, 1922, Тм, БЧ). Лечење: воће (Брл); клистирање (Дој); млеко, вруће или некувано, попије се у већој количини (Дој; Пл, Об; Бс, Црв); першун, чај. (Об); свежа сурутка, да се попије у већој количини (Кр; Рс); да пије слатко млеко или сурутку (Брл); трљање, масажа (Дој); хладно млеко и хладна вода (Кр).

Заушке (*зау́шће; заву́шће; зау́шка*). О болести: (*Жене су се распитувале за момче које им тра́жи че́рку да ли је има́ло зау́шће; зна́ло се да мож по́сле да не́ма деца́. И када́ се роди́ мушко дете́, повла́чи му кеси́цуту та́ја што пома́га да се роди́.* Милица Најдановић, 1937, Гос). Лечење: бајање. (*Бајала је од зау́шће Крсти́на Аци́јина.* Чин. *Ба́јем с бустьк од зау́шће.* С. Денчић, 1920, Б-Вв, Пс); дуње, опечене и вреле, вежу се око грла (МЛк; Чин); дуња, опечена и врела, и трава *миришљивац* (Б-Кђ, Пс); запис на кожи код оболелог места (Гос); запис на плавој хартији (Зс, Зав, Брц; Изв); запис на плавој

хартији и мед на крпи (*Записује се, слóва наóпако, на ретију плаву, и на крпу мед. И без бајање.* ДД); капље се неки лек у уво (Соп); мед на крпи и плавој хартији (Бс, ВСв); овчија балега, загрејана и у крпу, веже се на болесно место (Кр); рука особе која је стискањем удавила слепо куче (*Слепо куче кој види, да га држи и да га стиска, да му умре у руку. И после сас туја руку, или сас теја руће, завушиће лечи. Само премазни сас туја руку болно место.* Ч. Младеновић, 1935, Гос).

Зачеће у току периода дојења. Прекид дојења: (*Пошла сам трудна, а дојим дете. И детето почé да повраћа. И кад се измлзо, оно млекóто жлтó. И, текá сам чула од жéне, óдма престáдо да га дојим* (Брл).

Заштита бебе од хладноће и урока (*бeбé, да не сéбне и да не вáча нáочи*). Лечење: лој од гуске. Христина Петровић, 1917, Кр).

Зглоб кад се повреди. Лечење: имобилизација зглоба пљоснатим дрвцима (*Из Мáли Суводóл бáбе направíше дрвцá ко на овиу кадá лечимо стрóшену нóгу. Врзáмо ђи на ногúту. И цел мéсец нéје крéнула. И пóсле прóоди, óлечи се. И рéче: -Нéчу ви ништа, сáмо ми купéте гúмени опънци!* Вида Манић, 1911, Кс, ВСв).

Змија у стомаку. Лечење: инхалација изнад котла с врелим млеком како би змија изашла на уста (Јулијана Игњатовић, 1924, Д-Пг, Км, Пир).

Змијски ујед (*змијá кад уједé; змијá кад изедé*). Лечење: бодe се иглом или трном, истискује се отров и испире се водом, и све се понавља више пута (Пк); дувански дим (ДД); крв кокошке (Грш); лисичина *Echinium vulgare* (МЛк); мачка, заклана и распорена (Грш); пилићи, заклани и распорени (*Црновлници су се све с коњи слúжили. Изведу пилишта и носе ђи там кудé овцете пасу. И чим змијá изедé, óдма кољу пилишта, распéру ђи и полагају ђи на тóва мéсто кудé је изéла. И текá њим не стрáда ни човéк ни стóка.* В. Живковић, 1928, Кр); расо, у коме се распала змија (Дој); сперма мушкарца (Дој; Гос; Нш; Зс; Бз); шкорпије у зејтину (Ру).

Зубобоља. Лечење: вађење зуба који боли (*Душко Бичин кљешти је имáл и с њи је вадíл зúби. И деда Сотíр из Слáвињу је вадíл зúби, па бéше на тáту чéљуску очупíл, па је тáта имáл стрáшни бóлови, па смо му тóпло турáли. Сáма сам си зúби вадíла с коњц пред огледáло.* Брл); невен, лишће (Пн); ракија (Чин, Вој); слана вода (Брл); кухињска со (МЈ); тамјан (Чин); отровна течност, слична води, која лечи и трајно чува зубе, лек из турског периода (Чедомир Николић, 1923, Бер).

Импотенција (*муж кад нéма нáпон*). О болести: (*Ако младожéња не мóже сас неvéсту прву ноч, вóде га туј ноч нéгде, али ми нéје доодíло дóглаву и не знам.* ж, 1936, Гос). Лечење: бајање и чај од неких трава (*Новомáлка женá бáје кад муж нéма нáпон. И тај женá дáва за лек нéкакве трáве да пијé.* Зорица Манчић, 1934, Сук, Сре); бели лук (Д-ДК, Пир); буши рупу сврдлом на мосту (*Окáли га да га вóде на мос да провртí дúнку сас сврдел, да мож текá да провртí неvéстуту.* Гос); вода с бродова и врела (*На више мéста се узне таквá водá, помéша се и попије.* К-Ћу); вода с просипаног стожера на гумну, уз бајање (К-Ћу)); каиш здравог мушкарца да опаше пред

први сношај (*Једњн стјури каиш и даде га на младожењуту, да мож да му се дигне, да опрај невестуту*. Гос); ораси (Д-ДК, Пир); некувана јаја (Д-ДК, Пир).

Искашљавање. Лечење: босиљак, чај (Гра; Кр; При); липа, чај (Пир; Брц; Вој); мајчина душица, чај (Гос, Вој).

Испуцала кожа на рукама. Лечење: овчији лој (Рс; Рос); козји лој (Брл).

Испуцале пете. Лечење: козји лој (Брл).

Ишчашење ноге или руке. – Лечење: код народног ортопеда и код лекара (*Повреди́л сам но́гу, дете́. И три го́дине ишча́шена, а о́чув не́че да ме ле́чи. Ка́же ми: Бо́ље текá, не́ма да идеш у војску и у би́тку! Ма́јка ме, по́сле три го́дине, одне́се у це́дило чџк у Сми́ловци. Али нога́ зарáсла, не мо́же ни́шта. И в́рне ме. До́ктур прэ́поручи ба́њу Кови́љачу, али не́ма на́ре, о́чув не да́ва. После продаде́м моју́ ливáду и оти́дем та́мо, али не́је помо́гло. И у Со́фију, чети́рес и пету го́дину, приб́раше ме за опе́рацију. Зглоб срáсал на те́сно. И исправи́ше но́гу*. Јеленко Алексић кривјат, 1928, Рос. *Ко́ца Клче́гов прај́л је ру́ће и но́ђе уба́во. Дооди́л је на́род од све стра́не при ње́га*. Чин); масажа сапуницом у топлој води (Вој; Гос; Брл).

Ишчашење кукова (*ишчэпи се клк на-страну*). О болести: Народни лекари су покушавали да поправе стање кукова, врло ретко успешно (Брл).

Јетра кад боли (*кој на́ти од јэтру*). Лечење: мокраћа (Рос); сурутка, искувана (Кр); сир, млад и несољен (Д-Пп, Д-Сл).

Јечмичак (*јечми́к; јечмичџк; јечемичак*). Лечење: бели лук и коцка шећера (ГД); восак, загрејан и у виду листа (Соп); восак, преко крпе (Изв); зрно јечма из коњске балеге (К-Ћу); мајчино млеко (Рс; Б-Са); маст из увета (П): намигнеш измету (Дој).

Кашаљ (*кашљи́ца; сiлна кашљи́ца*) – О болести: (*Укрпчи́ла ме кашљи́цата*. Вој; Д-Гу. *На три́ста на́чина покуша́мо да се ба́ба оле́чи; има ви́ше од го́дину дџна и полови́на, и она́ си још кашље*. Д-ТО). Лечење: бели лук, перје; венац без главица (Кс); боквица, семе (Гос); босиљак, чај (При); вино, загрејано, и љута паприка (Д-ДК); врба, чај од лишћа (Км, ВС); глог, цвет (Км; Сре); зова, цвет (Сре; Км); ивањско цвеће и друге траве које се беру о Ивањдану, и чувају се у снопу за лек (Б-Са); козји рожић и жут шећер (Брл); компот (Бла); липа, цвет (Вој; Пн); дуња, лист (МСв); магареће млеко (Кр); мајчина душица (Пок; Км; Вој); мајчино млеко, за дете од три до четири године (Рос, ВРж); нана, чај (Сре; Пн); *отодовка* трава, чај (Гос); пепео, мала количина у води (Трњ); рендисани рен, с медом измешан (Вр); салеп (Пир); сирће од дивљих јабука (Сре); слатка папрат *Polypodium vulgare* (Км); клека, плаве бобице за чај (Гос; К-ЦВ); црни глог *Crataegus oxyacanta* (Д-Пш); црни лук (Држ, Трњ); чај од упрженог шећера (БЧ; Пн); чај од прегорелог шећера и беле раде (Кс, ВСв); чај од прегорелог шећера, уз додатак мало зејтина (Чин); штавелъ *Rumex obtusifolius*, семе (МСв).

Кијавица (*ћијáвица*). Лечење: загревање топлом паром (Брл).

Кила (*прéћид*). Лечење: трава од киле *Astragalus glycyphyllos* (Об).

Кичма кад боли (кад прибољђује кичма; грбина кад боли; усади се). О болести: (Уседо се, не могу да се сваџам. Пк, ВЛк). Лечење: гавез (Вој Гос, Бе, Пир); мечка да изгази болесника (Кр; Гос);

Клиње (клинове; клиновито дете; клиносало; прѣhid). О болести: (Стомак боли дете, па се клчи, рѣпчи се, и кажу клиносало. И отидем у Звонци при баба Станојђу Тасину. Она вѣри траву. И даде ми туј траву. И дете се блечи. Данка Савов, 1931, Д-ЈД. Дете се грчи, пишти. Чин. Клиновито детето, стомак га боли. Д-Гу. Муданцата на детето несуд једнаква. Зав. Мора свако дете да има клинови некад. Јел). Лечење: бајање и друге магијске радње (Баје се. Из Горњу Паскашију женѧ је од прѣhid бајала. Носила сам дете у љуљђу преди слнце. То се преди слнце лечи. Оди шишк дванајес пручђе. Он полбжи пручђе на труп. И он сечѣ пручђе на десет парчетиѧа. И после донесѣ пручђе и тури под јастк. И после се јутро запуди на крстопутину. Станка Младеновић, 1936, Чин. Стомак га боли, па отидомо при једну бѧбичку. Она му прѣбаја и рече: – Ексѣри, с којѧ је била разпета кожа на зид да се сѧиши, да ѧи узмете и да ѧи вѣрите у воду, па да није туја воду, да га мане стомак. Мира Алексов, 1931, Д-Гу); змијавац *Chelidonium majus*, и још осам других, уз магијске радње (Трава од клиње, змијовац, вѣри се, прѣhidни. И турају се још осам траве заједно с прѣhid. Сваѣри си га ка си заврне. И мајђа донесѣ дете пред слнце, да га она запбј. И донесѣ три орѣја. Бѧбата стрбши орѣсити и даде на мајђуту, или женуту која га је донѣла, да изедѣ јатђете. А три љусђе врља, три остѧну. Глѣда да бѧду шес љусђе, од свађи орѣј по две на половина. С нож га раздвоји од дебелото. Три панице врљи од свађи орѣј, три остѧј. И у огњиште улѣзне мајђата, и детето носѣ на-руку. И бѧба грѣбне с једну љуску од туја траву и запбј детето. И укѧчи ѧу високб. После узне, па на дѧвар мајђата, а детето спбља, а женѧта унутра. И дава му. А туја љуску дѧгне високб. И иде после на труп, и труп између ѧи. Запбј га. И туја љуску укѧчи негде високб. И после туја траву сѧпе у шишѣ, на детето што остѧло. И даде, и рече: Има да носѣи дома туја траву! И каже: Да улѣзнеш у јжу. И закбви ексѣр, ка га запбјиши први пут. Па јутре поново. Запбји га с малѣчку ложѧчку. А јексѣр помѣра до четѣрес дѧна. Ковѣ га све повисокб свађи дѧн. И пѧзи да ѧу слнце не вѣрне и да не прескбчи. И после тбва дете се зовѣ прѣhid, једно му јајцѣ помалѣчко, а једно поголемб. И она га текѧ излѣчи. И како у тбва шишѣ травѧта чамрѣје до четѣрес дѧна, текѧ чамрѣје и бблката. Рѧпе иде навише. Петровка Ђирић, 1921, МЈ); кува се нека трава, па пије одвара (Клиновито дете, травку му некакву ћипу. Јелена Марковић, 1923, Јел. Жѣне запѧвљу с неку траву оди клинове. ВЛк. За клиновито дете травѧ, листовѣти рѣскави, цвѣт рбзо, а кад прецѣвтује има ко шиљѣнѣце. Има и женско и мушко. Мушкото је модрб, а женското рбзо. Ако не умрем до лѣтос, че ти набѣрем туја траву. Данка Савов, 1931, Д-ЈД); одвара од неке билке која расте поред текуће воде (Трава некаква, па у свѣре, па у сѧпу у мало тестичѣ. И односѣ клиновито дете и туј воду кудѣ водѧ прбтиѧа. И тѧмо га запбје с туј воду од лековѣту травѣцу. Драгиња Ранчић, 1924, Брл).

Колено кад заболи. Лечење: ракија, масажа (Кр).

Колера (рет. *корела*). О болести: (*У једну кућу, Панта Кочин куде је, од осам остали само син и баишта*). Драгиња Ранчић, 1924, Брл). Спречавање епидемије: побијање каменог крста у атару. (Кр).

Колика абдоминалис (*мешина кад боли; мешинка кад боли; кад јако заболи жељудац; кад се скукуљиш од болку; кад увати стомак; пупак*). О болести: преједање (*Презобала сам дудови и увати ме стомак*. К-Шт). Лечење: загревање стомака крпама, које се повремено квасе врућом водом (К-Шт); дивља нана, чај (Гос, Бе, Пир; Км; При); зечји трн, подубица и још седам трава, од којих једна расте по млакама, све у литру белог вина (Јал, Об); мокраћа (К-Шт); пепео, пије се с топлом водом (К-Шт); *прављење пупка* (*Мешина кад боли, пупак су бабе прајиле с грне. Типне воду, напхни грне. Постоји текá, на ишипе водата, на одма поклопи грнето на мешинуту. Оно поседи колко једн сат и мешината улезне у грнето. И грне се олади, и мешина се врне. Комишића га заврти на десно и стури; она је тов работила*). Драга Гргов, 1926, Д-ДК); ракија, с много соли (Д-ТО).

Коњунктивитис (*крваво око; метáљћа; око кад закрвави; око кад заболи*). О болести: (*Заболело га око. Па им таја жена рекла да му сипну рећију у око. И она сипала. И после ослепело дете на това око*. Сук, Сре). Лечење: Бајање (*Мајћа ми ме одведе при бабу Талу Калаџијину и она ме спáси од метáљћу. Коњџ црвен, крв у око. Трља окото сас гручку шићер и баје*). Милица Јовановић, 1936, Гос); восак, загрејан и у виду листа (Дој; Рос; Д-Пп, Д-Сл; Кр; Чин); млеко (младе) дојиље (Чин; БЧ; Зс, Зав, Брц); торица Gallium aparine (Д-Гу).

Кост, када боли. О болести: (*Све може да боли, али кошћина кад боли – това је крај. Лек нема, само мож да трпиш*. Км).

Кочење (*укóченос; човéка ка све укóчи*). Лечење: масажа (Вој, Изв); бели лук и сирће (Брл, ВРж); босиљак (Брл, ВРж).

Крајници када гноје. Лечење: говеђа балега, топла и свежа, као облога (При); нишадор (Пок, Пир); притисак прстом кроз уста (Црв, Пир).

Крв да циркулише. Лечење: сурутка, неслана и свежа (Кр).

Крварење из носа (*крв на нос*). Лечење: држање руке изнад главе док не престане крварење (Брл); забацивање главе уназад (Рос); подизање главе, а затим ударање бочном страном шаке у врат или потиљак (Чин; БЧ).

Крварење посекотине или ране, да се заустави. Лечење: *косат* (*Кад се човек посече, у рог се држи косат, па се с њега зауставља*). Владимир Ранчић, 1921, Брл); кафа (П, Пир); паламида (ДД); труд (Брл).

Куга (*чума*). О епидемији: (*Въздан грóбове копам, дьн нема да грешим! текá ми је дéда причáл за чуму*). Радмила Костић, 1920, К-РБ).

Курје око (*курјачко око*). Лечење: *дебела кока*, биљка (БЧ); зечји лој (Рс); *змијавац* (Рс); киселина (*Киселина има једна за од туја болку. Пипнем с клéчку у њу, па после пипнем курјачкото око. Текá сам се лечила*). Драга Гргов, 1926, Д-ДК); козји лој (Кр); свињска (маст Д-ДК).

Куцање крвног суда између веђа, уз главобољу. О болести: (*Џька ми мецу веце, као сатан што џька, и глава ме боли.* Бз).

Леукемија. Лечење: корњача, месо од ње. (Рос, ВРж).

Лице, кад изгори од сунца. Лечење: кисело млеко. (При; Вој, Пет).

Лице и кожа, када поружне (*огруби се лице, кожа*). Лечење: свињска маст, испрана у *девет воде* (Д-Сл).

Лудило (*закáчено кад је некоје*). О болести: (*Млóго га Бугари били. Носил је жéнску кошуљу и шиљ без панталóне, закáчен.* ДД).

Лумбаго. Лечење: појас од коже дивљег зеца (В. Ранчић, 1921, Брл).

Магарећи кашаљ (*магарѝца; магарешика кашљѝца*). О болести: (*Кад сам билá детé малечко на сам болувáла од магарѝцу, затóј текá замуцкујем.* Тм). Лечење: магареће млеко (Вој; Чин).

Маларија (*грозниѝца*). О болести: (*Грозниѝца је за време рáта билá. Да се не једу јáралиће зеленé. Зовéмо ји грозниѝца; од њи вáта грозниѝца.* Дивна Нејић, 1934, Соп, Тм). Лечење: јоргован-цвет, или лишће, или жиле од корена (Д-ГК, Пир); кошуљица од змије, да се надими болесник (Рос, ВРж); лежање, мировање (Кс, Бла); мокраћа, туђа, да се пије. (Брл).

Мале богиње (*богиње; бођиње; бођиње; сипанице*). О болести: (*Два дьна се не вáри јéло у кућу, а ако има више децá она се одвоје у друг крéвет. И белó да је поред њéса. По óчи се познáје кад трéбе да има сипанице; скрвáве му се óчи.* Драгиња Ранчић, 1924, Брл). Лечење: вино, црно (П; Кс, Бла); кува се и једе кукуруз (Гос); не купати се (Сук, Сре; Изв); слатка храна (Д-Пп, Д-Сл); топла соба и постеља (Држ, Трњ; Гос; Д-Пп, Д-Сл); црвени да су одећа и покривач (БЧ).

Малокрвност. Лечење: бубац кокошке. (Брл, Вој).

Масиљ (*кад препуцају руће*). О болести: (*Масиљ му се ди́же нá-руку.* Мира Алексов, 1931, Д-Гу).

Маститис (*масиљ у пупке; мурдарљк на жену на пáзуку; кад боли жену пáзука; пáзуће љу болу; удáри женá на крму; ударѝла на вѝме; ударѝла женá на млекó; усóв ударѝл*). О болести: (*Сасири́ло се млекó и притури́ло се још нешто, на мож да осакатéје.* Б-Грн. *Масиљ у пупке имáла сам кад је детé веч имáло гóдину дьна. Почé ме срби једна пупка и ја га почé дóјим сáмо на другу́ту. И после почé да ме срби и тај пупка, и ја га сáмо због тóва одбијем.* Дој). Лечење: бајање (*Кадá женá удáри на крму, бајáло се. Бајáле су баба Душáна и Јéвда Лѝчина.* Гос. *Кад жену удáри усóв, помáга бајáње на сек.* П-Пж, Орљ); загревање дојке топлом водом и топлим крпама, и измузавање (ВРж; П-Пж, Орљ); кисело млеко и ракија (Кп); масажа ракијом (Чин); морач *Anethum foeniculum* (Пн); *мека* барска биљка (Д-ДК); пелена, наквашена мокраћом бебе (Кр); привремени прекид дојења (ВРж); пројено брашно и сирће (Тм); ракија (ДД); слатко да поједе (ВСв); смањење коришћења, или забрана, неке хране и неких пића (Тм, Нш, Соп, Рос, ВРж); топла вода и топла крпа (К-Ћу); топле крпе и хладна вода (ДД); туђе дете да подоји (Брл); хлеб *с нешто* (БЧ).

Младеж (*мадеж; мадеш*). О болести: (*Не ређе се, опасно је*. При). Лечење: сечење оштрим бријачем (Душан Каменовић, 1922, Рс).

Модрице (*модретине*). Лечење: ветрогон, одвара и облога; леска, кора, чај. (Гос).

Модрице код премлаћене особе (*крв ка наседне; модриња; наседла крв од големо бијење; убијотина; убивотине*). О болести: (*Када премлаће некога, или се сам повреди, или падне од високо. Неком запрете – Че те улагу у коже! Или се смеју за некоју жену: Муж у уложиу у коже!* Брл). Лечење: ветрогон *Egingium campestre*, восак. (Изв); зечја кожа (ВРж); јагњећа кожа, или кожа двиске, од управо закланог брва (Кр); козји лој и восак (Кр); крвава зечја кожа, одмах по клању (Кр); овчији лој и восак (Кр); сирова јагњећа кожа (ВРж; Гос; Кр); сирова овчија кожа и сирће (Кр, Д-Сл).

Мора (*морá*). О болести: (*Кад има притисак, па га притиска морá*. При. *Пролети ме гази морá, кад морáч излезне. Текá је од младе године па до са, а станула сам баба*. Пн). Лечење: морач *Anethum foeniculum* (При).

Мука у желуцу. Лечење: кора хлеба, уситњена сечењем и испечена на врелој површини пећи (Ђурга Пејчић, 1925, Б-Са).

Назéb (*насеб; остине човék; простине човék*). О болести: (*Кад премрзне човék, онó боли од топло, па не смеје одма да се грéје, него после*. Д-ДК). Лечење: вуна, неопрана, са доста сере (Брл); гашење угљевља (*Кад озéбне некој млого, гáсе му се угљенице. И да се омíје и да пíне од туј водíцу*. Будимир Јотић, 1919, СГл); загревање (ВРж, СГл; Об); загревање у каци са врелом водом, у коју су стављене морска со и орахова шума, уз масажу (Будимир Јотић, 1919, СГл); зечји лој, козји лој или гушчији лој (П, Пир); козји лој (БЧ, Трњ, Црв); кукурузно брашно и сирће, као облога (П-Шљ, Пн); кромпир исечен на кружиће, изрендан или стуцан, уз мало сирћета, као облога за чело, и крпа наквашена сирћетом као облога за табане (Брл, Пн); крпа наквашена ракијом (БЧ); масажа свињском масти са сирћетом, и загревање (Гос, Брл); масажа ракијом (Об; Бла; Кр; П-Кр); масажа ракијом у коју је стављена свињска маст (Рос); ракија се измеша са сирћетом, па се том смешом масира (При); расо, пије се (Гра); свињска маст, а затим ракија (Пн); чубар *Saturea hortensis*, чај.

Наследна оптерећеност. О болести: 1. Сифилис (*Били су напредан дом. А после крв лоша, почéше да íду насáд. И после се отселише*. Јел). 2. Чир на дванаестопалачном цреву (*Митровићи из Кóстур, крáтак им век, а женá ми је од њи. Умиру млади од чир на дванаестопáлачно црево, од четíрес и пет до педесé године. У íсте године је умрél мој син у које му је умрél ућа из Кóстур*. Гра).

Нека болест (*некаква бóлка*). Лечење: даждевњак (Милица Мадих, 1908, Дој); змијска кошуљица. Милица Мадих, 1908, Дој); ланено семе (Гос, Бе, Пир); пет траве (подубица, дивља нана, кантарион жути, ниска хајдучка трава и жута хајдучка трава, одвара се пије (*Пет трáве свáрим: подубица, за желúдац и апетит; бáрсћи босíљак; смíцаљћа; ајдучка травá, зовéмо ју мишићéина; равунíка, íма ју сáмо у кáмен. Све пет трáве зáједно се*

варе. Заједно с њи варим и кичицу кад сам болесна. Све омито и у ладовину сушено. К-ДК).

Несвестица (*заштукне му свес; сврти му се свес*). Узроци: сунчаница (*Удари ме слнцето и сврте ми се свес, заштуко.* Д-Гу); трудноћа (*Била у друго стање и падне у огњиште, и очи изгори. Уватила у несвестица. После неје родила дете, избила га, побацила.* Д-КВ). Лечење: пропуштање кроз вериге над огњиштем, уз бајање и друге магијске радње (К-Ћу); неко му седне голим туром на нос, тако да му засмрди чмар (К-Ћу); силом му, кашиком, отворе уста, па му затим више њих плује у њих (К-Ћу).

Неспавање (*неспање*). Узрок: смрт најближег (*Бога верујем, али од како ми је син умрел не идем у цркву. Криво ми зашто ми сина узе. Сви легну да спу, а ја не стим. А мож ли тријес године човек без спање?!* Верослава Јовић, 1924, Тм).

Ноге кад боле (*нође кад издаду; с нође кад се закаше*). О болести (*Јендера-пендера, криви, сас штан иде и кара кравуту у пашу.* Сук, Јал). Лечење: зечји лој или лој јазавца (Пн).

Ноге, кад течу. О болести: (*Одило је детето на столице шес године, нођете му течу*. ПРж).

Ноктојеђа (*ноктојез на прсти; ноктојеца*). О болести: (*Када одимо боци јавља се ноктојез на прсти.* П-Пж, Орљ. *Јави се плик на прс, и не мож се лџко олечи.* К-Ћу). Лечење: Говно, намажу се болесни прсти (*Када се јави ноктојез, огалати се с говно и олечи.* Вера Пејчић, 1929, П-Пж, Орљ); провуче се игла са концем од неопране вуне кроз мехурић, па конач остане извесно време у њему (К-Ћу).

Нос, када је код детета затворен. Лечење: мазање и масажа свињском машћу (К-Ћу).

Обилно прање. Лечење: бели лук, одвара (Гос, Бе, Пир); першун (Гос, Бе).

Огреботина (*изгреботина, огребено место, огулотина*). Лечење: балега говечета, свежа (Брл; Д-Пш); блато (Соп, Тм, Д-Пш); вода (Ру); дивља жалфија *Salvia* sp. (Рос, ВРж; Орљ; К-Шт); дивља жалфија наквашена мокраћом (Јел, Рос). дуван (Пн, Д-Нш); зејтин (Нш, Соп); кожни каиш, струготина од њега (К-Шт, Орљ); земља (Сук); зечји лој (Рос); мокраћа (Орљ; Соп, Тм; Рос. П-Пж, Орљ; Км); не лечи се (Д-Сн, Рс); паламида, истуцана (Изв); паламида наквашена мокраћом (Јел); пепео (Сук); пухара *Lycoperdon bovista*, прах (Чин, Вој; Орљ; Д-Нш; Км); ракија (Кр); ракија и зејтин (При); ракија и свињска маст (Д-Нш).

Одлив (*крварење при жену*). О болести: (*Иде млого од њу.* Д-Гу. *Мајћа ми каже: – Черко, ти си на мене. И ја сам често крварила!* Сук, Сре). Лечење: биљка жутога цвета, чија цваст подсећа на секирицу, чај од ње (При); биљка црвенољубичастог цвета, већа од 1 м, расте уз потоке и канале (П-Шљ, Пн); везивање стомака жени, која виси с главом наниже (*Уватимо жену која има одлив, па ју укачимо на слбу, па нође нагоре а глава надоле, вису. И навржемо у марамице, с двајес-тријес комада ју опашемо чврсто.*

А она рове. И после полъгъчка ју дигнемо. Ја сам тој работила са жéне. Ружа Тошић, 1931, К-Ћу); гологуза (Пн, П-Шљ); ивањско цвеће, букет разноврсних цветних биљака (Пн); трњина, плод; хоћу-нећу, чај (ВРж).

Ојед (*прудéње; опруди се*). О болести: (*Жешчава, знојéње, па се деси да се дете и човек опруди*). Рс. *Бебé и малечко дете се опруди од мочку, од нечисто.* Пир). Лечење: главница кукуруза (П-Шљ, Пн); зејтин (При; Рс); зечји лој (Рс, Кр); козји лој (Рс); кукурузно брашно (Рс); купус, кисели (ВРж); маслац (ВРж); маст свињска (Гос; Дој; Брл); маст свињска, испрана у *девет-воде* (Црв; Рс; ВРж); маст свињска, препржена (Кр); маст свињска и сирће (Брц); овчији лој (Рс; Брл); црnilо са тигања (Рс); често купање и прање млаком водом (Д-Гу).

Око, када сврби (*око кад срби*). Лечење: млеко дојиље (Зс, Зав, Брц).

Око, када се убоде. – Лечење: нишадор, у виду житке масе. (Кр).

Око, када сузи и када је црвено (*влага у очи; метáљка у око; метéљна*). О болести: (*Метáљка у око крене од нос прéма средину, како нараслина. Жéне ћу брзо лече, на сам почетак.* Д-Из). Лечење: ситан шећер (ВРж, Рс).

Опадање косе. О болести и лечењу: (*Када на некоју или на некога опада коса, да врже на главу црвén конџ и да иде на Змијовићћи камик да се тамо омије. И после нéма глава и очи да ћу болу и нéма коса да ћу опада.* Пир).

Опекотина (*изгорéтина; изгорóтина; изгорévина; горévина; горéтина; опеклóтина; опеко́тина; опáри се неко; попáри се човек*). О болести: (*Горévина је ако се попáри с воду или ако се изгóри.* Д-ДК; Гос). Лечење: балега говечета (Пн); беланце и кухињска со (Д-ДК); блато, житко да је, и кухињска со (Тм); блато или хладна вода, размућено јаје, прополис и свеж несољен сир (ДД); вода, хладна (Нш); восак и овчији лој (ВРж); вуна, свеже сагорела (Брл; К-Ћу); свежа говеђа балега (Држ); говно, његово, свеже, и његова мокраћа (Рос; ВРж); говно или свежа говеђа балега (Д-Нш); зејтин (Рс; Зс, Брц; Јал; Цр); јаје, размућено (Кр; Б-Са); јаје, опечено (К-Шт); јаје и биљке од опекотине (Ста); кантарион, који је 40 дана стајао у зејтину (Пок; Зс; БЧ); Кантарион, који је дуго стајао у зејтину, добро измућено беланце и со (П-Шљ, Пн); катран (МСв); катран и зејтин (Пк); кисело млеко (ВРж; Д-Пп, Д-Сл; Изв; Пк; МСв; Тм; П-Кр); кожни каиш, струготине од њега (П-Мш); козји лој и сасецкан празилук на пртеном платну (Држ, Трњ); коломаст (Црв, Пир); кост, сагорела (Брл); кромпир (Јел; МСв); купус, кисели (Дој); купус, сладак, наквашен зејтином (П, Пир; Сук); мастило (К-Шт; Вој); мокраћа (Рос); маслац (Пк, Рс); мастило (Сук, Вој; Црв; Пн); машинско уље (Ста, Црв); млеко (Ста); невен, цвет укуван у свињској масти (Изв); неопрана вуна (К-Ћу); облоге, хладне (П-Кр); овчији лој (Рс); орах, зелени омотач плода (Зав); празилук (Д-Км); прополис (Д-Сл); ракија (Нш, Соп); *рéза* говечета Брл); свињска маст (Гос); свињска маст и *мáчка* од шевара (П-Шљ, Пн); свињска маст и рогозина *Turpha latifolia* (Црв; Соп, Тм); свињска маст, уз додатак сирћета (Нш); свињска маст, испрана, уз евентуални додатак соли, беланцета или сирћета (*Маз се премíје с три-девет пручће, изреди ћи три-пути. И на сваку клéчку мéња водóту. Тóва је лек и за бeбé кад се кúпе, и од*

високу температуру, и за горевину. Гроздана Тошић, 1914, Кр; Слободанка Витановић, 1928, При; Сре, Кр; ВРж); свеж, неисцеђен и несољен (крављи) сир (Бс; Брл, Цр; Д-Пп, Д-Сл; Кр; ПРж; Ру); сирће и јаја (Црв, Пир); слина (Ру; Гос); слина и со (Кр); смола јеле или бора (Брл); со (Кс; Зс; Гос); сода бикарбона (Црв, Пир); сурутка (ВРж; Пн; П-Шљ); топљено масло (К-Ћу); хладна вода и со (П, Пир); фирнајз (При). **Мелеми:** 1. Восак, ендодерм зове и зејтин (*узне се восак. И узне се од бџзеленото под коруту што је. И узне се зејтин. Бџзат се прокува у зајтин, па се додаде восак да буде житко. И това се маже на рану, на опекотинуту. И рана зарасте без ожиљак.* Станимирка Мадић, 1930, Об). 2. Жуманце, зејтин, ендодерм зове и восак (*Узне се жлчка од јајце и зајтин, у кафену шобљу, сине се у тањир. А на грањчицу од бџољушти се корá и врљи се, па се ољушти зеленото оди дрвото, па се тури у зајтинат да се прокува. Па га после тргнеш настрану, па туриш чис восак, парче колко гручку шићер големо. И прокуваши. И згусти се, и мажеши, и оно засуши за два-три дња по горевинуту. То је мелем.* Христина Петровић, 1917, Кр). 3. Зелена кора с плода ораха, пржена у зејтину, уз додатак воска и ракије (*Корá зеленá од ореси, па у зајтин. Па се испече, испржи, и извади се кората. Па се тури восак на топло, сине се ређија, и тргне настрану. И кад се стегне, меша се сас това дрво што си оделал. Зејтин иде две шобље, а восак колко пола длан. Ка сипеш восакат, после сипеш ређију, и оно се стегне, згуштева се.* Стана Чалић, 1930, ДД). 4. Свињска маст, семенке једне високе биљке, восак и тамјан (*Имајемо бабу у село, бобо Јевда на Маринка. И узне траву, висока трава окол осамдесет сантима, и има зрна исто грóзје. И тај зрна наћине и тури кашику маз од свињу, и восак, и тмњан. И све топи у тањирчек у који не једем. И с тој маже с перушинку. Дњам маже преко три пути. И јутро и увечер обавезно.* Слободанка Николић, 1927, Пн).

Опекотине од сунца (слнце кад удари и изгори; кад опече слнце). Лечење: кисело млеко (П-Кр; П; Вој; Зс, Зав, Брц).

Опоравак (да објачкаје; да се посврне). Лечење: бубац кокошке (Брл); јаја (ВЈ); козје млеко (Кр; Км; Вој; Брц); колострум (К-Ћу); сурутка (ВЛк).

Оток (отеклина; ницина). Лечење: восак (Тм; Изв); семе трстике измешано са свињском машћу (Тм); сир, млад и несољен, печен на врелој површини плоче (Ста).

Отоци лимфних чворова (усов). О болести: (*Усов је када жена удари на млеко, а и друђи отоци када се јаве под назуку и окол срамоту.* Р. Тошић, 1931, К-Ћу).

Очи, када ослаби вид. Лечење: лековита вода с познатог извора у атару (Д-Сн; ВС); мокраћа, властита (Д-Пп, Д-Сл).

Очи, када се загаде (очи, кад напљује муá; очи кад србу). Лечење: вода с лековитог извора (Км); восак, загрејан и у виду листића (Дој); млеко дојиље (Пн); мртва коприва-лисата *Lamium maculatum* (Дој); овчија балега (Јел).

Ошамућеност због болести (заштукне некоје од болку). О болести: (*Ко да иде кућата с мене, лоше ми. И парализа. Само ми стану лоше. Трпела*

сам, на-срце сам турала. Сук). Лечење: масажа (*Кад заштукне, трљам га у тилат бши, у бачвицуту по чангалаат. Туј га натиснем и он зине. И одовуд му туре ложичу у уста и воду му сипују.* Р. Тошић, 1931, К-Ћу); резање испод језика (К-Ћу).

Ошамућеност због љубавне магије (*даде му нешто у једење или пијење да га зашамуди*). Узроци: менструална крв у вину (Кр, Брл); главица шибице у вину. (Држ).

Оштећење мозга (*закачено*). О болести: (*Ја од шејесе и четврту годину задржавам говор. Удари ме једн пијан у село јако у врат и главу, ништа га несъм дирал, и това је последица да не могу да говорим.* С. Најдановић, 1941, Гос. *Падá од мотор и неје како трéбе. За живо је жив, óди по-земи, слнце га грéје, али сас здравље неје добар, и женá га ману.* Р. Влатковић, 1943, ТД, ВЛк).

Парадентоза (*пљу́ска*). О болести: (*Пљу́ска је кадá се надисају пликови на жљебури́не и на нѣпце.* К-Ћу). Лечење: бајање (К-Ћу); *далџк травá* (*Има травá далџк, клас у како свечá, с њу лѣчимо пљу́ску.* Ружа Тошић, 1931, К-Ћу).

Парализа (*áлне некого; заметé некого у главу*) О болести: (*Заметé некого у главу и после неје човек како трéбе.* Бе. *Мани да ми даваи месо толко да једем, че ме áлне.* Пир).

Пегави тифус. О болести: (*У Први свеџи рат Јеленко Марков оболí од пегавица. Онí га увáте и пренесу га там куде су болни, че га врље у морето. А баи́та ми га кри́шом извáди из мртви и врне у здрави. Јеленка пребáце у болницу, олече га, али остáне глув од пегави тифус.* Десимир Николић, 1930, Гос).

Пијан, да се отрезни. Лечење: говеђа балега (К-Ћу, Пир); коњска балега, испод носа (Дој; Брл; Вој); расо (Сук, Сре); црни лук (ЦД; БЧ; Брл).

Пијанство (*некоје се навикне на туја кáпку проклéту*). – Лечење: копитњак (Дој).

Пликови (*подми́цáљћа*). О болести: (*Дóјде да се јаве пликови по нође, а мóже и по руђе, по снагу. Како кад се с копрíву изгóриши, али поголемí.* Богосав Станковић, 1941, Ор). Лечење: бушење иглом са свиленим концем, при чему се конач остави како би излазила течност из пликова (Богосав Станковић, 1941, Ор); свињска балега (При, Пн).

Пликови на длановима и табанима (*клóбуци на длáнове и на табани*). Лечење: нека биљка, коју даје врача́ра (*На дете ми се на длáнове и на табани дíгоше клóбуци, рéтка болка. Куми́ца ми рче да неје ру́са. И отидóмо прáво у Зáсковци на појáту. Стíгомо там при једну бáбу, и бáбата штóче. И донесе цвекло ко шаргарéпа, а ста́бло то отсéкла да не видимо каквó је, и рече: – Носí тој. И да кúпеш дете́то у тој четíрес дьна! И ја послушá, и дете́ оздравé. И ја, текá се деси, трља́ ру́ку на óстро, и после се и мен дíже клóбук, и почé да пуца. И ја реко: – Дај, Бóже, мéне туј болку, оди дете́то ју оту́ри! И после мен на-руђе. И ка се чéшам, боли. Сас сóзгас сам га горíла да се олечим.* Верослава Јовић, 1924, Тм); хлороводонична киселина (созгас) (Тм).

Пликови на језику. Лечење: ракија (Драгиња Ранчић, 1924, Брл). О побачају: (*Док дојим, да не престанујем да дојим. Чим престанем, одма трудна. Тек су ни училе постаре жене.* Д-Гу). О женама које су изводиле побачај: (*Мара Станкова је порађала и побацивала жене. С вретено вади плод. Пробуши и онó излезне. И стоку је спашавала када раца; помагала је на краву да се отели. И ни једна жена неје умрела, све је спашавала. Гос. Доска је бркала по женете, да побаци.* Пк. *Зорка Нецина из Одоровци, она је жене побацивала.* Д-Гу. *Наста Кљасина је помагала код порођај, а и побацивала је жене које закашу.* БЧ). Уклањање плода: бели слез (Пир); гњечење плода притискивањем материце прстима са стране, или вретеном, или пером, или прстом кроз вагину (Кс, Бла; Гос, Бе, Пир); гологуза (К-Шт; Дој); нека посебна биљка (*некаква травка има*) (Д-ДК); олеандер (Ста, Км; Јал); црни слез (*Извучеш бел корен из њега, на чвóрат остане, а увучеш унутра корен за побачај. И прокрвави. Дрина Блчанка, она је научила жене да побацију.* Добринка Костадиновић, 1917, Кс, Бла); чемерика (*Черемика се користи за побацивање, али се деси жена да умре.* Гос, Бе, Пир).

Пљуше. О болести: (*Када се одједнуши дигну по лице или по цело тело вржице, на загноје, на која с бел вр, која с црн, на пропљусну, испуцају, това óкамо пљушка. А мож и по уста да се надисају; ми то све зовемо пљушка.* М. Јовановић, 1936, Гос). Лечење: купање и преобука (*У воду за купање мож да туримо некоју лековиту травку, али не знам коју смо турале.* М. Јовановић, 1936, Гос).

Побачај, да се изазове. Средство: квасац у соку од зове да се попије (*Згади му се када га испије. Рига, рига и побаци.* Ружа Тошић, 1931, К-Ту).

Повраћање (бљување): Лечење: кухињска со (Кр).

Повреда зглоба руке, ноге или колена. Лечење: масажа сапуницом у топлој води (*Масира се повређена нога или рука у топлој води са сапуницом, и то у правцу пружања костију. Веже се затим изнад повреде или где је сама повреда. Затим се повлачи, више изненадних трзаја, у правцу пружања костију, и при том пукне. Тако се нађе где је повреда и врати се зглоб. Ако је повреда колена, вода да је што топлија. Масира се сапуном по дужини, али лагано. Масира се место повреде. Затим се веже, па се савија и исправља нога, а исто је и за руку. Савија се и исправља много пута, све док не почне да шкрипи, кажемо да рска. И цимам да дође на место.* Видосава Николић, 1940, П-Мкр, Ста).

Повреда кичме (усади се човек и боли га грбина). Лечење: јагњећа кожа, ставља се уз кичму (Кр).

Подљута, накнадно загађена рана (подљути се рана). О болести: (*Препуца се ногá, петá, рукá, па се не мож лóко олечи, на свив када је.* Д-Гу). Лечење: бајање (*Баба Бóка Танина, моја баба, она је бајала оди това и било њу је с руће. Узне од метлу, и перо од кокóшку, и још једно беше, ама сам заборавила. И кад ти она пребáје, као да отури с руку. Рањаво из Одоровци дете дојде. И она му пребáја. И даде му бел босиљак, и одма га олечи.* Д-Гу).

Позлити, одједном и јако (*сазли некому одједампут; позли некому*). О болести: (*Сазли некому одједампут, па мора да будеш присебан да му мож помогнеш. Да му дадеш бар чашу воду*. Д-Ви. *Позлило му одједнуш, још малко да умре*. Д-Гу).

Порођај, када је тежак. О порођају: (*Породиља да пази да не озéбне и да не иде на-поље када је ладно*. Соп, Тм. *Кад да се породим с трећо дете, и дете пречник, попреко пошло. И мучила сам се два дња, не могу да се породим. Па једна у село, како бабица, брка у мен. И повредила ме, и од тџг не вађајем*. Гос). Лечење: икона (*Икону целивујем*. Сре); саморóтка *Lepidium perfoliatum* (Сре).

Посекотина (*посéклица; посечóтина; порезóтина*). О болести: (*Посечемо се преко лето с матику или с нешто друго, обично на ногу или на руку*. Цр). Лечење: боквица (Гос; При); везивање (Цр; Ру); восак (К-ЦВ); говно (Д-ДК); зечји лој (Кр); кантарион (Зс, Зав; Пок); кантарион у зејтину (Чин); кожни каиш, струготина од њега (Црв;Зс); маст, свињска, и семе шевара (Ста; Кр; Дој); мокраћа (Брл, Гос; Дој; Цр; Пн; Км; Д-Пп, Д-Сл; Изв); мокраћа и паламида (Кр; БЧ); мокраћа, пухара и серигуза трава (Гос); мокраћа, пухара и трава *прабица*, која је против змија и која бело цвета (Гос); паламида (Сре; Чин; БЧ; Зс); паламида и ракија (Д-ДК, Пир); паприка (Држ, Трњ); подбел, лист (П, Пир); пухара Зав; Зс); ракија (Нш; Зс); ракија, паламида и серигуза (Брл); рогозина *Turpha latifolia*, серигуза *Salvia* sp., на-квашена мокраћом (Д-Ис; Брл, Бз); со и ракија (Сук, Сре); сперма мушкарца (Соп); труд (Црв, Пир); хајдучка трава (К-Ћу).

Последице сношаја, када муж има врло велики пенис (*Кад је муж млого курат*). О проблему: (*Курат, па се три-пути женил. Две жéне му умрле због това: накура га длобоко, па у извади материцу и она после умре. И кад је узел трећуту, врзували му крпе за муда, да мож да га скрате, да не улази све. И после с њу живил, рацала му деца*. Гос).

Постелица да испадне (*стелу кад не мож да избаци*). Лечење: загревање циглом, мекињама, кукурузним брашном (Гњ, Пир); загревање на стајском ђубрету које прегоревала (Сук, Сре).

Прва менструација када закасни (*прво прање кад се забави*). О болести: (*Било је, прво прање у двајесде године*. Негица Каменовић, 1967, Гос, Бе, Пир). Лечење: лист суве боквице (Гос, Бе, Пир).

Превез црева (*зарез; заврзана црева; превез*). О болести (*Мешина га боли, заврзала му се црева*. Цр. *Сваку болес сам лечила, зарез не лечим. Тој кад мешина заболи. Ванеш дете с две руће насад, па иде по теб, држи те с руће, и оно по теб ровé. И држиш га. Оно му се тој завржу црева, па док се одвржу да се не трља*. Ружа. Тошић, 1931, К-Ћу).

Прелом кости (*пукла му кошчина*). Народни лекари: (*Васа Симицићи Стаменковић, он сам си је ногу наместил, билá стрóшена. И од тџгај иду при њега. Његов башта је това исто работил*. Брл. *Вита из Штрбовац је лечил прелом, али отворени прелом неје смејал да лечи*. К-Кл. *Додил учен човек из Крагујевац у Жељушу, официр је бил, и помагал је за кости, клкове*.

Лечил је кости. Пл, Об. *Прелом када је, иде се у Бериловци, там је некој лечил.* Кс, Бла).

Притисак. Лечење: мртва коприва-лисата *Lamium maculatum* (Гос); празилук (ПРЖ); пуштање крви (*Деда на Витка Коритар, а Витко је рођен девесточетрнајесту, пуштал је крв на слепочниоцу за од притисак.* МСв); црни глог (Д-ДК); црвени глог (Гос, Бе).

Пробод, јак (*прострел; секавица; сѣкне у грбину одједнуш*). О болести: (*Сѣкавица ме удари у грбину.* Тм. *Чеке малко да се испрајм да ме не сѣкне грбина.* Д-Гу). Лечење: бајање, при чему се користе ашов, брус и кости ђурђевданског јагњета (К-Ћу); кухињска со (К-ЈИ).

Прозевање. О болести (*Кад се запрозѣвам, после не могу устата да саставим, ко да че ћи раставим. Мене прозеваето мори.* Грш).

Простата, кад оболи. Лечење: (*Женá из Цáриброд ми направи лекови и све обчисти. Али се јавља затвор. И забрани ми да пијем врућу ракију.* Митић, 1908, Б-Вш, Пир).

Псоријаза. Народни лекари: (*Проста баба га излечила од псоријазу. Али не знам како.* Рангел Костадиновић, 1934, Д-ТО).

Пукотине на кожи (*пуклотине*). Лечење: зечји лој (Д-Пп, Д-Сл); козји лој (Дој); овчији лој (Дој; Рс).

Пукотине на рукама (*пуклотине на-руће; руће, када се испуцају*). О болести: (*Кад мешам с руће трице и друго за стоку, па се јаве пуклотине, па пуцају руће, ноће.* Гос). Лечење: овчији или козји лој (Рс); свињска маст (Вој; Гос).

Пунак, кад му нема. Лечење: *Кад смо се доселили из село у Пирот па ми се черка бѣше давила у кречану. Ја у извло и опра испод чешмуту. И од стрá, детето пунак неје имало. И кажем на гáздерицу при коју смо станували. И она узé лонче с врућу воду па га измасира по стомак. Па му одма после тури лончето на стомак и оно га увуче. И за пола сáт лончето повуче пунакат. Она с једну руку масира, па кружи малко, да доведé пунакат на место.* Брл).

Пунак, кад се помѣри (*пунак кад се развије; кратка трљавица; јака трљавица*). О болести: (*Пунак кад се развије, трљавица, оно је слíчно. Једно кажемо пунак се развил, друго кратка трљавица и трéћо јака трљавица.* Гос). Народни лекари: (*Лечим пунак. Научио сам од оца. И не преносимо знање другима. Тако ми је отац рекао. А пренећу знање унуку милиционеру.* Бранко, 1930, ВСв, Пир. Лечење пупка код Бранка Суводолца, према сећању пацијента непосредно по лечењу: (*Ево како ради. Прво типа изнад пупка испруженим прстима док не напипа грудве. После типа савијеном шаком и са обе савијене шаке гура благо навише. После типне десном савијеном шаком и гура према навише. Затим се окрећем скроз на леђа, а обе руке држим уз тело. И он каже да се опустим. И чека ме да се скроз опустим. И почне затим да тражи жилку изнад кука, сасвим благо, и када је нађе иде за њом полако навише и као да је вуче. И иде и иде навише по њу, уз кичму, све до плећа. И све одваја ту жилку до рамена. И када стиже до рамена, рече:*

Теби се кочи врат. Не знам да ли надлактицу, све до рамена и врата. И затим ми веза десну руку изнад лакта. Жилка иде од рамена према прсти-ма. И он ме стеже марамицом. И поново рече да легнем на леђа. И поново поче да ми пиња десну страну и да је подиже. И учини ми се да ми је пуњак завртел. И стави чашу и рече: – Добро је, неје ти се опасал пуњак, че ти се врене на место. Када се опаше, као да плива у воду. Малко је застранило, боли те, и нече одма да престане. Да не дусаиш, док се не олечши, више од две ћила. Са је недеља, а да дојдеи поново у четвртак! И рече ми да ће да ми се код куће сабира стомак и да ће да се дјује, а ја да се не бојим ако ме боли. И после два сата по трљању, да одвежем марамицу од надлактице. И цео дан у понедељак сам осећала да ми трни рука коју је масирао, прсти на њој мало отекали, а можда је и сама рука мало отекала. Морала сам да скидам прстење од ње. Цела рука ми је отекала, а највише та два прста са прстењем. И осећала сам мучнину, повраћање. И кичма ме болу насупрот пупку. Ипак, предвече ми је било боље. Данас, други дан после трљања, уторак, осећам да ми се стомак мало посакупио и да су се грудве изнад пупка мало разишле. И као да ми се сакупља стомак. А у Темску када сам ишла због пупка, она само врти жилку испод рамена и држи је, а не трља ни њу ни друго. Држи на пусти, и опет држи и врти, и пусти. А он, Суводолац Бранко, као да одваја ту жилку, и она, док је одваја, много боли. ж, 1945, Пир). Лечење: масажа стомака (Трља се стомак од леву и десну страну с руће у исто време, на после одоздол и одозгор, па се понови са стране, и све текá. И на крај се палац заврти надесно. Палац да је на сам пуњак. И кад се натисне, онó га пуњакат нема, а после почне да кљуца. И усукану крпу на крај туре на пуњак, и вржу, па озгор туре котъл с топлу воду. И да легне, да састави нође и да и малко у колена савије. Милица Јовановић, 1936, Гос); пупак се стеже између палца и кажипрста, па се затим веже надлактица кад се помери пуњак и повуче јако (Видосава Николић, 1940, П-Мкр, Ста); стављање грнета или друге посуде, у којој гори свећа (Цр).

Пушење, да остави пушач. Лечење: кутија цигарета се држи 24 часа умотана у сирову овчију кожу (К-Ћу); прах измета пса, кокошке или миша у цигарети пушача (Дој; Вој; Сук; Пет; К-Ћу).

Рак (лошата болка; болката). О болести: (Неје имало рак, или несмо знали кад некој умре да је умрел од туја болку. Брл). Лечење: жаба, течност која се са ње слије када је ухвате (Милица Мадих, 1908, Дој); жуч говечета или свиње (К-Ћу); камен из жучи говечета или свиње (К-Ћу); мешавина биља (Милован Ставрић, 1937, Пок, Пир); сагорели остаци змије или змијине кошуљице, свежи, поспу се преко ране (Ружа Тошић, 1931, К-Ћу); сир, млад и несољен (Гроздана Тошић, 1914, Кр; Владимир Ранчић, 1921, Брл); сперма мушкарца (Верослава Јовић, 1924, Тм).

Рана. Лечење: козји лој (Пн); коприва, лој јазавца (П-Шљ); мокраћа (П-Шљ, Пн).

Ране од уједа паса. О болести: (Овчарска пцета ме сједоше. Голему сам после муку имала, не могу се олечим од ране и од стрá. Гос).

Ране по рукама (*масиљ*). О болести: (*Кад има ране по-руће, кажемо га масиљ*. Јелена Марковић, 1923, Јел).

Реума (*Раматиз*). О болести: (*Зими, због стокуту да мож да пројде, прегазим рекуту, па ми после осебну ноћете и почну да трну*. Гос). Лечење: бљужд *Tamus communis* (С. Витановић, 1928, При); винова лоза, лист од вињаге (ВЛк); врба (Пок, Пир); вуна, са много саре (Цр, Пир); вуна са много саре, беланце и кучина (Рос; ВРж); вуна, опрана и сува (Црв, Пир); дивизма, корен (К-Ћу); загревање брашном (Вој; Тм); загревање врелом циглом или добро загрејаним дрветом (Брл, ВРж; Изв); загревање стајањем до појаса у качици, која је напуњена коњском балегом и врућом водом (Км, Пир); лој дивљег зеца (Ста); лој јазавца (ВРж, Рос; Јел ;Гос; Ста; Кр; П-Шљ); лој од медведа (Брл); масажа ракијом; (Гос); нафталин и маст (Чин); ракија и истуцани кестен, као облога (Брл, ВРж); рен (При); ујед пчеле (ВРж; Пк); чичак *Agrostium larra* и свињска маст (БЧ).

Рука (*Рукá кад боли*). О болести: (*Десна рука у све иде. Што съм поносила болку; не могу руку да олечим*. Соп).

Свраб (*србѣж*). О болести: (*Србѣж по снагу, па мѹка, по цѣлу ноч не спи́м* (Д-Гу).

Свраб на табану (*вѣсцá на нóгу; восцá; вусцá*). Лечење: баје се са девет једнаких зрна пасуља, преноћила у чарапи болесника (К-Ћу); бели лук, кромпир и кисело (Б-Вв, Пс); врела кора, са сировог дрвета на ватри (Д. Ранчић, 1924, Брл); свињска маст (К-Ћу).

Секирација. О болести: (*Од сећирацију умрѣ. Уну́ка му утепа́ше, а на си́на му после до́ктуре но́ђе отсѣкоше*. Пк. *На Мали́нку умрѣ чѣрка и она́ рече: – Па ја да сам умрѣла, она́ да је остáла жи́ва! И за го́дину дьна и Мали́нка умрѣ* (Јелена Марковић, 1923, Јел).

Сексуално незадовољена жена (*за мѹжа женá кадá је мло́го жељна́*). О болести: (*За мѹжа женá, оболѣла и умрѣла за то́ва. Било́ је у на́ше село́*. Драгиња Ранчић, 1924, Брл).

Сени́лност (*стану́ло изветрѣло; ишчамрејáло; ошуждавѣло*). О болести: (*Изветрѣло, па ни́шта не разбѣра*. Д-Гу, Вој).

Синуси. Лечење: босиљак, инхалација и чај (При); жалфија, инхалација и чај (*Свáри се на чај и уди́ше се пáра и ни́је*. При); лејка, зрели плод (*Гради́нска чáша, зрѣла, па се осу́ши. Пресечѣ се одозгóре ко пул, па се си́не лáдна водá да стоји у њу дьн и ноч. И пóсле исипеш туј вóду у шише́ и ту́риши у фрижидер. И пóсле, по пóтребу, сас пѹмпциу за нос или óчи, сас кáпалицу капнеш у нос. Али прво мáлко загрѣјеш шише́то у óбичну вóду, и кóристиши га. Узíмаш свáћи дьн сáмо ўвечер по десетíна кáпће или пóмалко, или мáлко пóвише, и текá тријес дьна. Испѹмпам једну́ пѹмпциу у нос. Ўкус љут, печѣ, бьш кад болу́ синуси, ко љу́та папрíка. Ви́ше од пет кáпи да бѹде ўвек. Оно́ мáлко уте́кне у ўста и искоглицу́јем. Омегчíла се*. ГД).

Слабокрвност. Лечење: јаје, некувано (ДПп, Д-Сл); млеко некувано, по мало (Д-Пп, Д-Сл); сурутка (Д-Пп, Д-Сл); трњина, плод (Бе, Гос, Пир).

Слепо црево (*трљавица*). О болести: (*Деда је умрел од трљавицу. Натовари га тата на сане, па у Ниш сас краве. Примили га, прегледали га и рекли: – Ако га не оперишемо че умре за двајес и четири сата. И он неје дал да га оперишу, и умре там. И његове кости су у Ниш.*) (Радмила Костић, 1920, К-РБ, К-Кл).

Смањивање висине (*ка човек почне да се смањева*). О болести (*Имаше једн Васко грбави од Божинци, одма до цркву му кућа. Од нешта се разболел и смањил рас, висину; неје толко што се нагрбил колко што се смањил. А Света, врсници смо, кад смо били деца, бил је висок. И после се смањи, по женидбу, на промени и говор, па час има мушћи глас а час женећи глас, тњак. Неје намерно женећи говорил. Тека су се смањили Васа Божинћи и Света шумар.*) Милица Јовановић, 1936, Гос).

Смук, када уједе (*смочица кад уједé*). Лечење: сир, млад и несољен (Ш).

Спречавање зачећа (*женá да не појде тешка*). Средства: гологуза, ставља се пред сношај у вагину (Смиља Милошевић, 1930, Б-Мз, Б-Зав; П-Тм).

Срце, када боли. О болести: (*Кад попушти срце тѣ се јавља малаксалос, па не можеш. А кад је младо, ћипи му крв, бјужно, па не осéча умор*) (Брл). Лечење: дрењина, сув лист (Гос, Бе); јаглика (Бе, Пк).

Срчана астма. Лечење: Лој од јазавца (ВРж).

Стерилитет жене (*иштирица; итирица; нероткиња; деца кад не може да раца женá*). Лечење: буба у кафи, коју пије нероткиња (К-Ћу); златна жица се веже око појаса (*Женá да роди: од злато жица, па се опáше с њу. И код некога у водили, воду су варили и пила наштé*). Станка Младеновић, 1936, Чин); мртва коприва-лисата *Laticum maculatum*, с карактеристичном шаром на наличју листа (Бз); пије се вода у којој су растворене мрве хлеба који се годинама сушио и убуђао (К-Ћу); ракија и со (Зс, Зав, Брц); хајдучка трава, жута (Гос).

Стомак, кад боли (*стомáк кад заболи; мешина кад уболи*). Лечење: дрењине, једу се заједно са коштицом (К-ЦВ); кантарион, чај (Гос).

Стомак, када има надут (*Стомáк, кад се извезé*). О болести: (*Надује ми се стомáк, па се извезé*). ТД).

Страх (*голém стра; упле*). О болести: (*Мен је брат настрадал на девет гóдине, коњ га је утепал. И ја се тѣг млого уплаши, и при бабе су ме водиле да ми бају.* Брл). Лечење: бајање, с брашном или пепелом (*Баје с брашино, или пепел, од упле, и врља. После му даде да пине од това што је врѣал.* Нака Ненчев, 1912, Д-Нш. *Баје се, кој се млого уплашил. И врља се брашино на зид или врата. Па се после оструже, тури се у чашу воду и даде му се да пине од њéга.* Петровка Ћирић, 1921, МЈ. *Пепел из огњиште се просéје, врља се на зид и баје се. Наструже се после у вициан, и пине се.* Будимир Јотић, 1919, СГл); вода, коју је свештеник осветио (*Од стра, даде му се од светену воду.* Пн); гашење угљевља, уз бајање (*Баје се на уплашенога, па му се после гáсе углење да се види од кво се уплашил, па му се после даде*

да тине од туја воду да му міне стра. МЈ); животиња, и то миш или жаба, коју је змија почела да гута, даје се болеснику као лек, уз бајање (*Баје се, па се после дава од змију што је заглтала, погánца или жабу. Испече се това што је заглтала, па се стлца у тури му се од њега у кавé да испије*). Слободанка Витановић, 1928, При); змијина кошуљица (*Од змију облага тури се у воду, кад се купу деца. Не знам бши да ли је од стра. Гос. Од змију облага, па се наkáди кој се уплашил. Нш*); страшник *Acanthus longifolius*, одвара (Гос, Бе, Пир); топи се олово на глави или испред ње, а затим се топи на грудима, коленима и на стопалима (К-Ћу).

Сунчаница (*слнце када увати*). О болести: (*Слнце ме увати једну пролет, једва жив остáдо*). Станко Најдановић, 1941, Гос).

Тровање. Узроци: бакар (*Тровање од бакар од котлe некалајисано. Млеко смо грејали у котлeто, па испило дете. Млеко у бакрен суд. И јутредн умре дете; доктор рече да нема спас. Зав*); глава палидрвцета (*Од једну клéчку од шибциу настружé у чашу с вино, па му на свáдбу даде да испије. Црв*); дуван (*Имала је тровање од дувán и проширeње срце. Од тој је умрла. К-Бб*); менструална крв у кафу или вино (*Крв од праe тури му у вино или кавé, и он у гушву не примéти, испије. Даде му да га заврти да ђу узне. Д-Сл; Црв*); маст из увета (*Туре текá на понéкога на свáдбу, кому бче да се освéте, из уво маз, чула сам а несъм видéла, па га залуде или отрују. Сук*); кукута (*цволика*) *Sonium maculatum*, мозак свраке (*Мозак од свраку, мож се полуди ако се изедé. Јелена Јотић, 1943, Зав. Једна мрзела свекрву и рéши да у отрује сас мoзак од свраку. Увати свраку и спрeми ју у једење за свекрву. Али унуче дојде, потражи једење. И бабата му далá тој што у је сната принéла. И оно јело, и умре. Гос*); олеандер (Пир); пацов, миш, твор (*Пацов, миш, пор, лоше је, трује. Кр*); пепео од цигарете (Рос; ВРж); храна, загађена (Дој). Лечење: кравље млеко (Црв;Кр; Брл; Д-Пп).

Трун у оку (*око кад се наруси, трунка када улéзне у око*). Лечење: млеко дојиље, музе се у око (Црв); млеко магарике (Црв); шећер (ВРж; Рс).

Туберкулоза (*јевтика, óвтика, плућна бóлес*). О болести: (*Не пије се вода по јевтикљивога. И кад цвeту тикве, тьг мру јевтикљиви. Крка му у груди и умира. Кс,Бла*). Лечење: змијска кошуљица (ВРж); козје млеко некувано (Д-ДК; Брл); кокошје јаје (Брл); сурутка (Д-ДК).

Тумор, бенигни (*дiво мéсо, мртво мéсо, ницина; ницине кад се надiсају; обрадушка; посмрчина*). О болести: (*Израсло му дiво мéсо. Кад растé и тврдо је, кáжемо гмуце или ницина. Д-Гу*). Лечење: говеђа балeга печена, врела и свежа (Рос); обухвата га устима дете *посмрче* (*Ницину трéбе трипути да обзине посмрче*). Рангел Костадиновић, 1934, Д-ТО, Пир; К-Ћу); тиква *Cucurbita pepo*, печена, врела (Рос).

Убод на ексер. Лечење: зечја маст, маже се. (К-Ћу).

Убод на змијину кост (*с кошчину на змију кад се убодеш*). О болести: (*Комшија закопáл змију у лóзје на мецу и ја се набóдо на њу. И три мéсеца сам болувáла, сто инéкције сам примéла. Послédњи мелém, а млóго сам мелéми испробáла, коричка леб и сапун. Натрља прс, и кóска излéзе сáма и*

прс завену. А и вода од Бањицу ми је помогла. Стри́на ми је бајала од стрá и од прс. Ж, 1936, Гра, Пир).

Убод на зарђали ексер или на други метални предмет. Лечење: кучина, врућа вода и пепео. Загорка Николић, 1928, Пн; П-Шљ).

Убод трна (*Када се убџкаш на трн*). Лечење: држање ране, ако је на нози или руци, у врелој пари (Гос); зечји лој (Пн); подбел, лист (П-БК).

Убој. О болести: (*Од врѐме на врѐме, заболи ме од лѐвуту стрáну. Убивáл сам се на то́ва мѐсто, па са у ста́ре године ме боли.* Брл). Лечење: свежа и топла, овчија кожа (К-Ћу; Гос; Пн); црвена врба, чај (П-Шљ, Пн); црни лук, ситно исецкан и измешан са свињском машћу и нешто соли (Пн).

Уво, кад боли (*уво кад боли; кљу́ца уво; уши кад болу*). Лечење: балега од црног говечета (ВРж; Рос); бресква, капи од сировог лишћа (Пн); восак (или лојаница) на крпи, која се савије у виду левка, стави на уво и запали (Брл; БЧ; П-Кр; П); голи младунци миша (*Голи погáнци, док још нѐмају дла́ку, ну̀штиши у фла́шу и насипеш зејтѐн. И четѐрес дѐна да стоји́ текá, и онѐ че се распáдну. И по́сле, кад те боли́ уво, сипеш у њѐга са́мо две капи. И затѐснеш с ва́ту. И текá два-три-пути, и че оздравѐјеш.* Цветанка Петров, 1935, Д-Пп, Д-Сл); дуд *Morus nigra*, сок који капље с гранчице изнад ватре (Пн); загревање топлим предметом (Соп), масажа ракијом око увета (Гос); чешљика *Dispracus fullonum* (ВЈ), чуваркућа (ВРж; Б-Кћ; П-Шљ).

Угануће (*сѐсрѐтал си рѐку; сѐсрѐтал си нóгу; пресрѐтне си нóгу; угрне си нóгу*). Лечење: вуна са доста сере (ВРж); котрља се кукурузни клип уганутим стопалом или уганутом шаком. (Вој; Чин; ВЈ; Пир).

Удар грома (*гром кога́ удари*). – Лечење: затрпавање земљом (Д-Пш; Брл).

Ујед змије (*змија́ кад изедѐ; изедѐ змија́; кљу́чне змија́; уáне змија́*). О болести: (*Љбу́ди мож да преживѐ кад змија́ изедѐ. Лѐче и нáрод, али не знам како́.* Км). Лечење: бајање (Гос); боцкање иглом места уједа и дување дуванског дима у њега (Гос; Зс); лисичина *Echinum vulgare* (Гос; ТД); *пра́бица трава́* (*Трава́ пра́бица, ѝсто лисичџк, али бело́ цвѐти и растѐ уз реку́ту, и она́ лѐчи.* Часлав Младеновић, 1935, Гос).

Ујед крпеља. Лечење: кисело млеко (К-Ћу).

Ујед пса (*кад ку́че уáне*). Лечење: квасац (Пк); свињска маст (Пн).

Ујед пчеле, или осе (*кад уáне пчелá, или осá; осá кад изедѐ*). Лечење: бурјан (Вој); земља (Чин); маточина (Брл); паламида (Вој); препек (Цр); сирће и бурјан (ДД); сирће и маточина (Брл); трљање (белим) хладним каменчићем (Вој; Изв); хладна вода (Дој); хладна вода и блато (ВСв).

Ујед стршљена (*стршѐљ кад изедѐ*). О болести: (*Стра́ишно је када стршѐљен уједѐ. На деда Трајка баи́ту бѐше ујѐл стршѐљен, па ока Трајко жену́ си: – Цѐно, жѐно, лук прџѐ, та́та че умре! Мисли́л да је готóв ста́рџат, па да по́чне она́ да спре́ма за по́греб. Па си по́сле деда Ли́ла оздравѐ и живѐ још де́сет године.* Д-Гу). Лечење: црево у уста (*Стршѐљ кад изедѐ, одма се ту́ра човѐку црево́ у уста да мож да ди́ше. Ако се не даде́ на врѐме, по́сле га стѐгне и угу́ши.* Бе).

Укоченост врата и целокупног тела (*врат и тело када се укоче*). О болести: (*Ўкочи ми се снага и ми је тврда ко дьска*. Пок). Лечење: топле облоге (Брл); масажа ракијом (Брл); масажа свињском машћу, ракијом и сирћетом (П-Шљ, Пн).

Упишавање (*кад се дете умочује у спање*). Лечење: магијске радње (*Скрамицуту му вржем у пеленете. И после га остајмо на сек, на ћоше, на пут – да отсече*. Паун Костић, 1930, Рс); першун, чај (Об); скрама унутрашње стране бупца кокошке (Кр).

Урок (*урок; очи и урочи; на-очи; викање дете*). Лечење: бајање (*Баје се од на-очи на дете: – Гасим очи и урочи...! Кува се трава у грне, и баје се (Вари се трава у грне, ћипне се. Па се после баје*. Петровка Ђирић, 1921, МЈ); гаси се угљевље од остатка бадњака (*Пребају му од очи и угасе му углење оди туј главњу што су оставили од Бьдњу вечер. И одма заспи. Ако му не угасимо, ровé па се ћине*. Гос); жена, која износи бебу на сабор, пипне свој полни орган, па јој пипне чело и пребаје јој (*Пипнем се за срамоту туј једамнут, па пипнем бебето на чело с туј руку, пребајем му. И нема да ва́ча на-очи*. Кр).

Усне, када боле (*уснице кад болу; усница кад се расцэпи*). Лечење: маст из увета (Бз); мокраћа, сопствена (Д-ДК); плави камен (При).

Херпес (*грозница; кад се надíсу ранице окол уста*). О болести: (*Їмам грозницу, па сам се све измрсíла по уста* (Брл).

Холестерол и камен у жучи. Лечење: јогурт, бели лук и нарендан пашканат са сирћетом (Василка Пешић, 1956, Д-Др, Пир); кантарион, чај, пије се уместо воде (Пир); качамак јести, са салатом од сувих љутих паприка и с празилуком (Рг, Пир); кора крушке *сланопаце* (*Корá од сланопацаву крушу, сíрова, исече се и сýши се у ладо́вину. И после се чу́ва у папíрнату кесу. Рецéпт је: У два литра во́ду две сýпене кашíке од ко́ру се ту́ре и ва́ри се све док се водáта не сма́њи на једну́ трећину. И после се по́тпуно затво́ри. Прво се покло́пи с хартију као поклопац, па с дрвен поклопац, као ка́да се динста ме́со. Исполък се ку́ва на тíху ва́тру и ду́го вре́ме се ку́ва. Када́ се изва́ди, оцéди се у флашу или лóнче. И пи́је се три пу́ти днéвно по једна́ јо́гуртна ча́ша после је́ла, да не́је бьш плна. По три теквé ча́ше на дьн, ме́сец дьна. За то́ва вре́ме љу́то, сла́но и мрсно се не једе́. И после се оти́де при до́ктура да ви́ди про́мену. И ако још не́је како́ тре́бе, продужи се лечење. Ја сам се текá лечи́л и за четíрес и пет дьна сам све скину́л холестеро́л. А ти́ја лек сма́њује и ше́нер и притисак*. Василије Алексић, 1931, Дој, Пир; Бс); празилук у топлој води, па се пије, уз додатак јабуковог сирћета (Сретен Петровић, 1928, ПРЖ).

Црвени ветар. Лечење: бајање (*Баје се. Отéкле вој но́ђе. И рекоше да је црвeни ветар. Бајала вој Крупча́нка. И после једьн дьн про́ди*. З. Манчић, 1934, Сук, Ср).

Црвенило на кожи. Лечење: 1. Бајање (*Чул сам да се од црвенило баје*. Петар Лилић, 1919, Пк); сперма мушкарца (Пк; Гос).

Црви у јуши. Лечење: негашен креч (ГД).

Чворуга на челу (*чвору́га; челѐнка*). О болести: (*Ударил ми дете с ка́мик по челó; челѐнку му направил*. Вој. *На челó, на ко́ску, куде те некој ударил, излезне челѐнка, текá ка́жемо*. Д-Гу). Лечење: Ракија (*Оста́вимо га да се осуши или га одма опѐremo с ређију*. Вој).

Чир на дванаестопалачном цреву. Лечење: беланце (*Када боли дванаестопáлачно цре́во, узне се белáнце од четирес јајца, изеде се и олѐчи се после по́ла саат*. *И одма после мо́же да доручкује и да пије*. *Нестáне чир*. *Исто је и ка не мо́же да једе кунус и васу́љ, па две недеље да пије са́мо белáнце*. Д. Гргов, 1926, Д-ДК).

Чир желуца (*чир на жељу́дац*). Лечење: дивља нана, чај (Гос, Бе, Пир); кичица (Зав); мокраћа, од свог детета (Рос).

Чир на кожи (*чир, да прова́ли; слепачи́на*). Лечење: боквица (ЦД; Гос); говно (ВС; Б-Др; Брл; Гос; Рос; Д-Пп; Кр; Тм; При); гори се, па се пошкропи босиљком (К-Ћу); мед и трава с округлим листовима (Гос); зечји лој (Рс); пештански квасац, и шећер (При); ракија (Сук); ратлук и боквица (Б-Кђ); скрама с унутрашње стране бупца кокошке (ВРж); *сомура́н трава́*, мед на листу (С. Витановић, 1928, При); сперма (Зс).

Чир на туру (*чир на́-дупе*). Лечење: ратлук. (Драга Гргов, 1926, Д-ДК).

Чир у плућа. Лечење: бели пелин, чај (К-Ћу).

Штуцање (*љџка́ње*). Лечење: воду да пије лагано, гутљај по гутљај (Вој); изазвати изненадни страх код онога који штуца (Чин, Вој).

Шуга. Лечење: кишница из рупе на пању или стаблу цера (Нићифор Андоновић, 1923, Пл); *катрањив сапун* (Д-Сл; Вој; Држ); сирће, ви́нско, *ако је су́вата шџга* (Гос); сумпор (Брл); цеђ (Мира Алексов, 1931, Д-Гу); чемерика (Гос); чемерика и со (Гос).

Шуљеви. О болести: (*Та́та је патил, а и ја сам патила*. *Иде се при до́ктура под нож*. *Прање сас сапун и то́плу во́ду*. Драгиња Ранчић, 1924, Брл). Лечење: жуч говечета или свиње (К-Ћу; Пир); кантарион у зејтину (Ру).

Казивачи по општинама и селима

Б а б у ш н и ц а: *Вава*: Стана Денчић, 1920 (живи у Пасјачу). *Валниш*: Митић, 1908 (живео у Пироту). *Грнчар*: Нада Јовановић, 1922. *Калуђерево*: Лепосава Панић, 1923 (Пасјач). *Студена*: Ђурга Пејчић, 1925 (Пирот). *Мездореја*: Смиља Милошевић, 1920 (Завидинце, Б).

Б е л а П а л а н к а: *Мокра*: Видосава Николић, 1940 (Станичење). *Пајеж*: Вера Пејчић, 1929 (Орља). *Тамњаница* (П-Тм).

Д и м и т р о в г р а д. *Гуленовци*: Мира Алексов, 1931 (Пирот). *Долњи Криводол*: Драга Гргов, 1926 (Пирот). *Јасеновдел*: Данка Савов, 1931. *На-*

шушковица: Нака Ненчев, 1912. *Поганово*: Јулијана Игњатовић, 1924 (Камик, Пирот). *Пртопопинци*: Цветанка Петров, 1935 (Славиња, Д). *Сенокос*: Мица Панајотов, 1922 (Пирот). *Трнски Одоровци*: Рангел Костадиновић, 1934 (Пирот).

К њ а ж е в а ц: *Доња Каменица*: Јелица Алексић, 1922. *Равно Бучје*: Радмила Костић, 1920 (Кална). *Ђуштица*: Ружа Тошић, 1931 (Пирот). *Црни Врх*: Десана Младеновић, 1941 (Пирот). *Штрпци*: Олга Бисић, 1925.

П и р о т: *Барје Чифлик*: Милованка Величковић, 1930. *Беровица*: Чедомир Николић, 1923 (Пирот). *Брлог*: Владимир Ранчић, 1921; Драгиња Ранчић, 1924 (Пирот); Златица Васић, 1943 (Пирот); Милица Ранчић, 1925 (Височка Ржана). *Велика Лукања*: Загорка Манић, 1928. *Велики Суводол*: Бранко, 1930 (Пирот). *Височка Ржана*: Мирјана Игњатовић, 1927. *Гостуша*: Десомир Николић, 1930; Милица Јовановић, 1936 (Пирот); Милица Најдановић, 1937; Негица Каменовић, 1967, (Бела, Пирот); Станко Најдановић, 1941; Часлав Младеновић, 1935. *Дојкинци*: Василије Алексић, 1931 (Пирот); Василића Манић, 1936; Милица Мадић, 1908; Петар Станишић, 1926. *Добри До*: Србијанка Петровић, 1922; Стана Чалић, 1930. *Завој*: Јелка Николић, 1937 (Пирот). *Засковци*: Краса Петковић, 1926 (Пирот). *Јеловица*: Јелена Марковић, 1923. *Костур*: Вида Манић, 1911 (Велики Суводол); Добринка Костадиновић, 1930 (Бла). *Крупац*: Витомир Живковић, 1928; Гроздана Тошић, 1914; Каменка Пејчић, 1922 (Војнеговац, Пирот); Христина Петровић, 1917. *Мали Јовановац*: Петровка Ћирић, 1921. *Обреновац*: Станмирка Мадић, 1930. *Паклештица*: Загорка Костић, 1932 (Рсовци). *Планиница*: Љубица Ћорић, 1942 (Обреновац); Нићифор Андоновић, 1923 (Пирот). *Покрвеник*: Милован Ставрић, 1937 (Пирот). *Пољска Ржана*: Сретен Петровић, 1928. *Понор*: Слободанка Николић, 1927. *Присјан*: Слободанка Витановић, 1928. *Росомач*: Јеленко Алексић Кривјат, 1928; Томанија Ранчић, 1938 (Височка Ржана). *Рсовци*: Душан Каменовић, 1922; Паун Костић, 1930. *Сиња Глава*: Будимир Јотић, 1919. *Сопот*: Дивна Нејић, 1934 (Темска). *Суково*: Зорица Манчић, 1934 (Срећкова). *Темска*: Верослава Јовић, 1924; Љубинка Ћирић, 1934. *Топли До*: Рајна Влатковић, 1943 (Велика Лукања). *Чиниглавци*: Станка Младеновић, 1936.

Ознаке за поједина села, по општинама

Бабушница (Б): Б-Вв (Вава), Б-Грн (Грнчар), Б-Зав (Завидинце), Б-Кђ (Калуђерево), Б-Мз (Мездреја), Б-Са (Студена). **Бела Паланка (П)**: П-БК (Бабин Кал), П-Држ (Дражево), П-Кр (Крупац код Беле Паланке), П-Мкр (Мокра), П-Мш (Моклиште), П-Пж (Пајеж), П-Шљ (Шљивовик). **Димитровград (Д)**: Д-ГК (Горњи Криводол), Д-Гу (Гуленовци), Д-ДК (Долњи

Криводол), Д-Из (Изатовци), Д-КВ (Куса Врана), Д-Км (Каменица), Д-Нш (Нашушковица), Д-Па (Пресека), Д-Пг (Поганово), Д-Пп (Пртопопинци), Д-Пш (Петрлаш), Д-Сл (Славиња), Д-Сн (Сенокос), Д-ТО (Трнски Одоровци). **Књажевац (К):** К-Бб (Балтабериловац), К-ЈИ (Јаловик Извор), К-Кл (Кална), К-Ст (Стањанац), К-Ћу (Ћуштица), К-ЦВ (Црни Врх), К-Шт (Штрпци). **Пирот (П):** Бз (Базовик), Бс (Басара), БЧ (Барје Чифлик), Бе (Бела), Бер (Беровица), Брц (Бериловац), Бла (Блато), Брл (Брлог), ВЛк (Велика Лукања), ВЈ (Велики Јовановац), ВС (Велико Село), ВСв (Велики Суводол), ВРж (Височка Ржана), Вој (Војнеговац), Вр (Враниште), Гњ (Гњилан), Гос (Гостуша), Гра (Градашница), Грш (Градиште), ДД (Добри До), Дој (Дојкинци), Држ (Држина), Зав (Завој), Зс (Засковци), Изв (Извор), Јал (Јалботина), Јел (Јеловица), Км (Камик), Кп (Копривштица), Кр (Крупац), Кс (Костур), МЛк (Мала Лукања), МЈ (Мали Јовановац), МСв (Мали Суводол), Нш (Нишор), Об (Обреновац), Ор (Ореовица), Орљ (Орља), Ос (Осмаково), Пет (Петровац), Пир (Пирот), Пк (Паклештица), Пл (Планиница), Пн (Понор), Пок (Покрвеник), ПРж (Пољска Ржана), При (Присјан), Пс (Пасјач), Рас (Расница), Рг (Рагодеш), Рос (Росомач), Рс (Рсовци), Ру (Рудиње), СГл (Сиња Глава), Соп (Сопот), Сре (Срећкова), Ста (Станичење), Сук (Суково), ТД (Топли До), Тм (Темска), Трњ (Трњана), ЦД (Царев Дел), Цр (Црноклиште), Црв (Црвенчево), Чин (Чиниглавци), Ш (Шугрин).

Литература

1. Драгутин Гостушки, *Лечење лековитим биљем*, Рад, Београд, 1954. Треће исправљено издање.
2. *Енциклопедија Блгарска народна медицина*, изд. Петър Берон, Софија, 1999.
3. Гордана Живковић, Народна медицина у Књажевцу и околини, *Књажевац и околина* (ГЕМ 61-62), Београд 1999, 639–669.
4. Драгољуб Златковић, Магијска пракса у народној медицини села Ћуштице, *За здравље, из историје народне медицине и здравствене културе*, VI научни скуп, Рајачке пивнице (Зајечар, 1999), 205–212.
5. Драгољуб Златковић, Људско и животињско у народној медицини пиротског краја, *За здравље, из историје народне медицине и здравствене културе*, VII научни скуп из историје народне медицине и здравствене културе, Рајачке пивнице, (Зајечар, 2000), 185–196.
6. Драгољуб Златковић, Традиционална медицина пиротског краја између магије и колективног искуства, Тимочки медицински гласник, бр.1-4, Зајечар, 2002. 84–87.

7. Драгољуб Златковић, Традиционална медицина између магије и праксе, Тимочки медицински гласник, (вол. 27, суплемент 1), Зајечар, 2002, 37.
8. Драгољуб Златковић: Васпитавање за здравље у традиционалној медицини пиротског краја, Тимочки медицински гласник, (вол. 28, суплемент 1), Зајечар 2003, 47.

Списак скраћеница:

ж	женски род
м	мушки род
рет	редак пример

Dragoljub Zlatković

TRADITIONAL MEDICINE IN THE PIROT REGION

Summary

Those who are or have been healthy for a long time see health as the enjoyment of life and its successful realization. Most traditional healers, including medicine men and women, have brightness, experience, healing skills, smoothness of words and gestures, honest attitude towards patients. They can elevate their authority, attract customers, learn from examples, verify their assumptions, and sense how to treat unusual cases. The best among them do not believe as much in magical practice as in their own knowledge and experience, practical acts, medicinal herbs and other remedies, so that there is almost no disease that is exclusively healed by magic. A large number of people seeking help act in a quite an opposite fashion / they expect much more from magical practice. Through magical practice, choice of the time and place for the act and the act itself, traditional healers gain the trust of their patients, intensify their readiness to apply remedies and follow instructions appropriately, and boost their self-confidence and faith in healing that contributes to the healing process.

Traditional medicine excels in continual education of all members of the community in terms of self-help and prompt aid to the injured, how to search for remedies for most injuries and diseases in their vicinity and to address traditional healers only when all knowledge, skills and tools are exhausted. In emergencies (bleeding, burns, lightning strike), nobody even thinks of asking someone else's help. The help of medicine men and women is most frequently sought for when hope that the sick will recover is shaken, while they turn to clergy and Christian symbols only when every hope is gone. Traditional medicine sees and treats a patient as a whole, which is contrary to modern medicine and which is not its disadvantage. However, traditional medicine fails to identify diseases properly, so it *covers* several diseases with one name and treats them with the same remedies, which might have a negative outcome. Also, one medicament may have several names or one name may *cover* several medicaments, which, bearing in mind a low level of traditional knowledge, might lead to confusion and worsen the condition of the patient.

When I began making records (1965-1970), herbalists, curers, *orthopedists*, *dentists*, midwives, medicine men and women, various traditional healers, connoisseurs of traditional medicine in the field *covered* by their *trade*, could be found in every alpine village, but not so often in villages closer to towns. There were those among them who, in the absence of others, treated everything the

only way they knew, using God's will to explain their failures. The present situation is characterized with rather diminished collective memory. A vast majority of villages is nearly empty, traces of ethno-medicine increasingly rare and less clear. Traditional healers are very rare even in the most remote villages. The occasional person in need might be helped by those who never healed anyone, but were treated by traditional healers and who still clearly remember procedures and remedies, or those who had traditional healers, medicine women, midwives, orthopedists or herbalists in the family. The deceased traditional healers are replaced by the numerous self-taught. They do not rely on tradition, but on the *knowledge* they *received* in their dreams from God, a saint, and a dead cousin, while admitting in private that their main objective is money and that this is the way to survive.